

se on ihan kiinni siitä miten sää sen otat ja miten sää siitä ajattelet

Reaaliaikatutkimus sä-passiivista tamperelaisnuorten puhekielessä

Marita Mäki

Tampereen yliopisto

Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö

Suomen kielen tutkinto-ohjelma

Pro gradu -tutkielma

Toukokuu 2014

Tampereen yliopisto

Kieli-, käännös-, ja kirjallisuustieteiden yksikkö

MÄKI, MARITA: *Se on ihan kiinni siitä miten sää sen otat ja miten sää siitä ajattelet* – Reaaliaikatutkimus sä-passiivista tamperelaisnuorten puhekielessä.

Pro gradu -tutkielma, 72 sivua

Toukokuu 2014

Tutkielmassa tarkastellaan sä-passiivin käyttöä tamperelaisnuorten puhekielessä. Tutkielman aineistona on vuosina 1991–1992 kerätty Sanasto ja maailmankuva -aineisto (Mustonen & Kervinen) sekä vuodenvaihteessa 2011–2012 kerätty vastaavanlainen puhekielen aineisto. Molemmat aineistot on kerätty haastatteleamalla tamperelaisia 17–20-vuotiaita nuoria.

Tutkielmassa selvitetään, millaisissa lauseympäristöissä sä-passiivi yleisimmin esiintyy. Sä-passiivilla on joitain vakiintuneita käyttökonteksteja: usein se esiintyy esimerkiksi ehtolauseissa, modaalisisissa lauseissa ja yleisiksi tarkoitetuissa ohjeistuksissa. Lisäksi kiinnitetään huomiota siihen, millaisia semanttisia rajoituksia sä-passiivilla on.

Toiseksi tutkielmassa käsitellään, miten sä-passiivi suhteutuu suomen kielessä jo vakiintuneisiin tekijän kannalta indefiniittisiin rakenteisiin. Käyttökonteksteiltaan sä-passiivi muistuttaa puhekielessäkin yleistä geneeristä nollapersoonaa, ja analyysissa tarkastellaan, miten nämä kaksi geneeristä ilmaisua suhteutuvat toisiinsa. Geneerisillä nollalauseilla on semanttisia rajoituksia, jotka luovat tarpeen uudelle geneeriselle ilmaisulle, sä-passiiville.

Tutkielma on pääasiassa laadullinen, mutta aineistoa käsitellään myös määrällisesti tarkoituksena selvittää, onko sä-passiivin käyttö lisääntynyt tamperelaisnuorten puhekielessä 20 vuoden aikana.

avainsanat: sä-passiivi, geneerisyys, nollapersoonaa,

Sisällys

1	Johdanto	1
1.1	Tutkimuskysymykset	3
1.2	Aineistona haastattelut	4
1.3	Sosiolingvistinen reaaliaikatutkimus	7
2	Passiivi	10
2.1	Suomen passiivi	11
2.1.1	Yksipersonainen passiivi	14
2.1.2	Monipersonainen passiivi	15
2.1.3	Johdospassiivi	16
2.2	Passiivin pragmaattiset funktiot	17
3	Geneeriset ilmaisut	20
3.1	Nollapersoona	21
3.1.1	Nollapersoonan esiintymisehdot	22
3.1.2	Nollapersoonan pragmaattiset funktiot	24
3.1.3	Nollapersoona suhteessa yksipersonaiseen passiiviin	26
3.2	Sä-passiivi	27
3.2.1	Sä-passiivin aiempi tutkimus	28
3.2.2	Sä-passiivin juuret suomen murteissa	30
4	Sä-passiivi 20 vuoden aikavälillä	32
4.1	Sä-passiviesiintymät ryhmien välillä	33
4.2	Sä-passiivi idiolektien välillä	35
5	Sä-passiivin käyttökontekstit	38
5.1	Sä-passiivi ehtolauseissa	39
5.2	Sä-passiivi modaaliverbien yhteydessä	42
5.3	Sä-passiivi sivulauseissa	46
5.4	Sä-passiivi muissa konteksteissa	50
6	Sä-passiivi suhteessa muihin passiivi-ilmauksiin	52
6.1	Sä-passiivin esiintymisehdot ja semanttiset rajoitukset	52
6.2	Sä-passiivi ja nollapersoona	56

6.3 Sä-passiivi ja yksipersonainen passiivi	64
7 Lopuksi	66
Lähteet	69

1 Johdanto

Kieli on jatkuvassa muutoksessa, ja usein uudet kielenpiirteet näkyvät ensin puhekielen variaationa. Joskus uudet kielenpiirteet herättävät ihmisissä voimakkaita tunteita, mikä kertoo siitä, että usein kielenmuutosta vastustetaan. Yksi tällainen suomen kielessä tunteita herättävä piirre on nk. sä-passiivi, joka ärsyttää monia kielenpuhujia (Seppänen 2000: 16). Sä-passiivi on puhekielen ilmiö, jossa yksikön toista persoonaa käytetään geneerisesti. Onko tällä yleistyvällä piirteellä jo paikkansa suomen kielessä, vai onko se vain ohimenevä ilmiö puheessa?

Nimitys sä-passiivi on alun perin median käyttämä. Kielitieteessä yksikön toisen persoonan käytölle geneerisissä ilmauksissa ei ole vielä vakiintunutta termiä. *Iso suomen kielioppi* (§ 1365), Lea Laitinen (1995) ja Eeva-Leena Seppänen (2000) käyttävät ilmiöstä nimitystä *yksikön toisen persoonan yleistävä käyttö*. Kotuksen Internet-sivuilla ilmiöstä puhutaan nimellä *sinä-passiivi*. Puhekielessä sä-passiivin persoonapronomini on luonnollisesti puhekielisessä muodossa *sä*, *sää*¹ eikä esimerkiksi yleiskielisesti *sinä*. Tämän takia termi sä-passiivi kuvaa ilmiötä hyvin. Pentti Leino ja Jan-Ola Östman (2008) kutsuvat omassa englanninkielisessä artikkelissaan ilmiötä nimellä *the sä passive*. Termi näyttää siis olevan laajentumassa myös kielitieteellisiin julkaisuihin, ja siksi päädyin käyttämään tätä nimitystä myös omassa tutkimuksessani.

Toisaalta tutkimuksen edetessä olen huomannut, että sä-passiivi ei ole tarpeeksi kattava termi, sillä yksikön toista persoonaa käytetään geneerisesti myös muutoin kuin verbin yhteydessä, esimerkiksi lauseen objektina (*--kukaan tuu **sulta** ikinä kaupunḡilla kysyyn--*). ISK:n (§ 1365) ja Laitisen (1995) nimitys *yksikön toisen persoonan yleistävä käyttö* vaikuttaa kuitenkin melko pitkältä ja raskaalta jatkuvasti käytettynä, ja siksi päädyin tässä tutkimuksessa käyttämään nimitystä sä-passiivi Leinon ja Östmanin (2008) tavoin, sillä se kuvaa ilmiötä melko hyvin ja lyhyesti.

¹ Murretaustasta riippuen persoonapronomini voisi olla myös jokin muu, esimerkiksi *sie*. Tässä tutkimuksessa aineistosta nousi esiin kuitenkin vain pronominit *sä* ja *sää*, sillä aineistot on kerätty hämäläismurteiden alueella.

Sä-passiivista puhuttaessa ei voi olla mainitsematta Mika Häkkistä ja hänen runsasta sä-passiivin käyttöään mediassa, ja ilmiötä on jopa kutsuttu *häkkis*-passiiviksi (Leino & Östman 2008: 42). Hänen lausahduksestaan ”*kun sä ajat formulaa, sä et ajattele mitään muuta*” on tullut sä-passiivin käytön yleinen esimerkki. Mika Häkkinen ja *sä-puhe* sai runsaasti huomiota mediassa 1990-luvun lopulla, kun Häkkinen esiintyi usein televisiossa voitettuaan kaksi peräkkäistä F1-maailmanmestaruutta. Varsinkin *Helsingin Sanomien Nyt*-liitteen vitsipalstalla Häkkisen puhetyyli esiintyi jatkuvasti. Silloin toisen persoonan yleistävää käyttöä alettiin kutsua sä-passiiviksi. (Suomen Kuvalehti 7/2012.) Häkkinen ei ollut ensimmäinen sä-passiiviasuttava, mutta hän oli kenties näkyvin, ja siksi hänen puhettaan käytetään usein esimerkkinä sä-passiivista puhuttaessa. Leino ja Östman (2008: 42) esittävät, että sä-passiivin käyttö olisi yleistynyt juuri formulakuskiensa puheen vaikutuksesta.

Toisen persoonan yleistävää käyttöä on ruodittu lehtien keskustelupalstoilla jo 1980-luvulla (Yli-Vakkuri 1986: 104). Sä-passiivilla on kuitenkin juurensa suomen murteissa, ja kuten tästäkin tutkimuksesta käy ilmi, sä-passiivi on ollut ainakin tamperelaisnuorten puhekielessä jo muutamia vuosia ennen Mika Häkkisen kultakautta.

Suomen Kuvalehden mukaan abiturientit käyttävät nykyään sä-passiiviasuttavia kirjoitelmissaan jopa ylioppilaskirjoituksissa ja hämmästyvät kuullessaan, ettei se kuulu kirjoitettuun kieleen. Sä-passiivi saattaa siis olla hivuttautumassa myös kirjoitettuun kieleen, mutta Kielitoimistossa sitä ei ainakaan vielä olla hyväksymässä: ”*Ehkä sitten, kun täältä on viimeinen kielenhuoltaja lähtenyt ja sammuttanut valot.*” (Suomen Kuvalehti 7/2012).

Tutkimusta toisen persoonan yleistävästä käytöstä puhekielessä ei juurikaan ole vielä tehty. Lea Laitinen (1995) viittaa sä-passiiviin nollapersoonaa käsittelevässä *Virittäjän* artikkelissaan ja mainitsee yleistyvän puhekielen ilmiön odottavan huolellista analysointia puhekielen aineistosta (Laitinen 1995: 348). Ilmiö kaipaa tarkempaa tutkimusta, sillä se on ihmisiä yleisesti kiinnostava, mistä kertovat lehtijutut ja keskustelut yleisönosastopalstoilla. Tässä tutkimuksessa pyrin esittelemään sä-passiivin yleiset käyttökontekstit ja löytämään joitakin sä-passiivin yleisiä esiintymisehtoja.

1.1 Tutkimuskysymykset

Pro gradu -tutkielmassani pyrin selvittämään, onko yksikön toisen persoonan käyttö yleispersoonana lisääntynyt tamperelaisten nuorten puhekielessä 1990-luvun alusta 2010-luvun alkuun. Pyrin myös selvittämään, onko sä-passiivi jo vakiintunut tiettyihin konteksteihin puhekielessä vai onko se täysin idiolektinen ilmiö. Kiinnitän siis huomiota siihen, esiintyykö sä-passiivia vain tiettyjen kielenkäyttäjien puheessa, vai onko se jo vakiintunut osa puhekieltä vakiintuneissa lauseympäristöissä. Esittelen, millaisissa lauseympäristöissä sä-passiivi esiintyy, ja kiinnitän huomiota siihen, onko sillä rajoituksia lauseympäristöiden suhteen.

Suomen kielessä on paljon ilmaisutapoja, joilla tekijä voidaan jättää kertomatta tai tehdä epämääräiseksi. Näillä ilmaisutavoilla on kullakin oma tehtävänsä eikä niitä aina voida vaihtaa toisiinsa. (Kuiri 2000: 14). Tässä tutkimuksessa pyrin selvittämään, miten sä-passiivi suhteutuu jo vakiintuneisiin passiivi-ilmauksiin suomen kielessä: voiko sitä käyttää korvaavana muille passiivi-ilmauksille, vai onko sille jo omat vakiintuneet käyttökontekstinsa. Eniten sä-passiivi muistuttaa käyttökonteksteiltaan puhekielessäkin yleistä nollapersoonaa, ja tässä tutkimuksessa keskityn siihen, miten nämä kaksi geneeristä ilmaisua suhteutuvat toisiinsa. Lea Laitisen (1995, 2006: 204) mukaan sä-passiivia käyttämällä nollan rajoituksista (ks. luku 3.1.1) päästään eroon, ja tämä oletus on tutkimukseni lähtökohta.

Tiivistettynä tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

1. Onko sä-passiivin käyttö lisääntynyt tamperelaisnuorten puhekielessä 20 vuoden aikana?
2. Millaisissa lauseympäristöissä sä-passiivi esiintyy?
3. Millaisia semanttisia rajoituksia sä-passiivilla on?
4. Millä tavoin sä-passiivi suhteutuu nollapersoonaan ja yksipersoonaiseen passiiviin?

1.2 Aineistona haastattelut

Tutkimukseni aineistona on kaksi haastatteluaineistoa, joista ensimmäinen on kerätty vuosina 1991–1992 ja toinen vuodenvaihteessa 2011–2012. Aikaisempaa aineistoa kutsun tässä tutkimuksessa 1991-aineistoksi ja uudempaa aineistoa 2011-aineistoksi. 1991-aineistossa haastateltavina on noin 17-vuotiaita tyttöjä ja poikia, joista noin puolet opiskelee ammattikoulussa ja puolet lukiossa. 2011-aineiston informantit on valittu samankaltaisin sosioekonomisin kriteerein, eli tässäkin aineistossa haastateltavana on noin 18-vuotiaita tyttöjä ja poikia sekä ammattikoulusta että lukiosta.

1991-aineisto on osa *Sanasto ja maailmankuva* -hanketta, jossa etsittiin yhteyksiä ihmisen maailmankuvan ja sanastonkäytön väliltä, ja se on kahden silloisen suomen kielen opiskelijan, Harri Mustosen ja Pasi Kervisen, keräämä. Nauhoitteet eivät ole enää saatavilla, joten kyseisestä aineistosta tehdyt havainnot on kerätty Mustosen ja Kervisen litteraatioista, jotka ovat säilytteillä Tampereen yliopiston Kieli-, käännös-, ja kirjallisuustieteiden yksikössä.

Vertailuaineiston olen kerännyt yhteistyössä kahden Tampereen yliopiston opiskelijan, Siina Aution ja Sanna Salmen, kanssa joulukuussa 2011 ja tammikuussa 2012. 2011-aineistosta on pyritty toteuttamaan mahdollisimman samankaltainen 1991-aineiston kanssa vertailun helpottamiseksi muun muassa valitsemalla samanlaisia puheenaiheita. Haastattelut on kerätty kahdessa tamperelaisessa ammattikoulussa ja yhdessä lukiossa. Informantit jakautuvat taustamuuttujiensa perusteella neljään ryhmään: lukiotyttöihin ja -poikiin sekä ammattikoulutyttöihin ja -poikiin. Jokaisessa ryhmässä on kuusi 18–20-vuotiasta informanttia. Kaikki haastateltavat olivat haastatteluhetkellä opiskelijoita kussakin oppilaitoksessa lukuun ottamatta yhtä lukiopoikaa, joka oli jo valmistunut kyseisestä oppilaitoksesta. Kaikki haastateltavat olivat myös asuneet Tampereella tai jossakin lähikunnassa suurimman osan elämästään.

2011-aineiston haastatteluissa oli mukana melko paljon kysymyksiä, jotka esitettiin kaikille haastatteluihin osallistuneille. Kuitenkin haastatteluissa edettiin informanttien omien kiinnostuksen kohteiden mukaan ja keskusteltiin kutakin informanttia kiinnostavista aiheista, jotta haastateltava

tuottaisi mahdollisimman paljon puhetta. Molemmissa aineistoissa puheenaiheet liittyvät nuorten koulunkäyntiin, harrastuksiin ja vapaa-ajanviettoon sekä joihinkin ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin aiheisiin. 1991-aineistossa yhteiskunnalliset aiheet liittyivät mm. Neuvostoliiton tilanteeseen, Baltian maiden haluun itsenäistyä, pakolaisiin Suomessa ja jengikulttuuriin Tampereella. Uudessa aineistoissa keskusteltiin mm. lähestyvistä presidentinvaaleista, sukupuolineutraalista avioliittolaista, maahanmuutosta, rasismista ja vihapuheesta. 1991-aineistossa oli lisäksi mukana osio, jossa informantit tulkitsivat erilaisia mainoskuvia ja kertoivat niiden herättämiä ajatuksia, mutta tämän osion jätimme pois 2011-haastatteluista.

Suurin eroavaisuus aineistojen välillä on haastatteluiden kesto. 1991-aineiston haastattelut ovat pidempikestoisia – yksittäisen haastattelun kesto on 1–2 tuntia (Mustonen 1997: 2). 2011-aineistossa haastattelut kestävät 35–70 minuuttia riippuen siitä, miten kauan kukin haastattelu puheenaiheiden myötä luontevasti kesti. Myös haastattelujen määrä eroaa: 1991-aineistossa molempien poikien ryhmissä informantteja on kuusi, mutta lukiotyttöjen haastatteluja on neljä ja ammattikoulutyttöjen haastatteluja viisi. 2011-aineistossa taas jokaisessa ryhmässä on kuusi informanttia. Tätä seikkaa en kuitenkaan huomioi tutkimuksessani, sillä tutkimukseni pääpaino on kvalitatiivisessa analyysissä. Lisäksi 1991-aineiston haastattelujen pidempi kesto kompensoi haastattelujen vähäisempää määrää.

Olen järjestänyt informantit aakkosjärjestykseen oikean etunimen perusteella ja sen jälkeen koodannut nimet tunnistamisen välttämiseksi. Koodin ensimmäinen kirjain tarkoittaa koulutustaustaa, joka on joko ammattikoulu (A) tai lukio (L). Seuraava kirjain viittaa sukupuoleen (T tai P), ja sen jälkeen on merkitty vuosiluku joko vanhan tai uuden aineiston merkiksi. Alaviivan jälkeen on merkitty numero, jolla jokainen informantti on erotettu omasta ryhmästään. Taulukossa on kaikki informantit koodattuna (Taulukko 1).

Taulukko 1. Informantit koodattuna

	Ammattikoulu- tytöt	Ammattikoulu- pojat	Lukiotyöt	Lukiopojat
1991- aineisto	AT91_1	AP91_1	LT91_1	LP91_1
	AT91_2	AP91_2	LT91_2	LP91_2
	AT91_3	AP91_3	LT91_3	LP91_3
	AT91_4	AP91_4	LT91_4	LP91_4
	AT91_5	AP91_5		LP91_5
		AP91_6		LP91_6
2011- aineisto	AT11_1	AP11_1	LT11_1	LP11_1
	AT11_2	AP11_2	LT11_2	LP11_2
	AT11_3	AP11_3	LT11_3	LP11_3
	AT11_4	AP11_4	LT11_4	LP11_4
	AT11_5	AP11_5	LT11_5	LP11_5
	AT11_6	AP11_6	LT11_6	LP11_6

Haastatteluilla kerätty aineisto ei aina anna kovinkaan luotettavaa kuvaa luonnollisesta kielenkäytöstä. Sen luonne perustuu pitkälti kertovaan ja muistelevaan tyyliin. Toisaalta sillä on aineistolajina myös paljon myönteisiä ominaisuuksia. Haastattelut perustuvat dialogiin, jonka voidaan katsoa olevan osa ihmisten välistä arkitodellisuutta – tosin haastattelut ovat usein muodollisempia tilanteita kuin arjessa käydyt dialogit. (Suojanen 1985: 17–18). Haastattelut ovatkin vain yksi tekstilaji muiden joukossa ja niiden avulla saadaan näkyviin yhden tekstilajin tarjoama tilanne (Kuiri 1984: 56–60).

Kerätessämme 2011-aineistoa kerroimme informanteille ainoastaan, että haastattelut kerätään aineistoksi tamperelaisnuoria käsittelevään tutkimukseen, joka toteutetaan Tampereen yliopistossa. Vasta haastattelun lopuksi tarkensimme, että kyseessä on puhekielentutkimus. Pyrimme näin välttämään informanttien huomion kiinnittymistä kieleen ja kielenkäyttöön, jotta nuorten puhe olisi niin luonnollista, kuin se haastattelutilanteessa on mahdollista. Haastattelujen aluksi pyrimme luomaan tilanteesta mahdollisimman vapaamuotoisen korostamalla, että haastattelussa on tarkoitus vain jutella niitä näitä. Kuitenkin haastattelutilanne saattaa olla nuoren näkökulmasta opettaja-oppilas-asetelmaa vastaava, mikä saattaa aiheuttaa nuorelle muodollisuuden vaatimuksen (Mustanoja 2011: 85). Niin

haastattelijan ja haastateltavan välinen ikäero kuin henkilökohtaiset kemiainkin todennäköisesti vaikuttavat haastattelun lopputulokseen.

1.3 Sosiolingvistinen reaaliaikatuimus

Suomessa 1800-luvun lopulta 1900-luvun loppupuolelle vallalla on ollut perinteinen murteentuimus eli dialektologia, joka on keskittynyt erityisesti maaseudulla puhuttuihin vanhoihin aluemurteisiin ja jonka tavoitteena oli löytää yhtenäisiä aluemurteita. Dialektologia on keskittynyt tutkimaan lähinnä alueen vanhimpien puhujien kieltä, eikä alueellisen puheen kirjavuuden tutkimus kuulunut dialektologian piiriin. Sen tehtävänä pidettiin vanhojen paikallismurteiden tarkkaa hahmottamista jälkipolvia varten ennen murteiden häviämistä. (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 11–12.)

1960–1970-lukujen taitteessa Suomen yhteiskunta oli murroksessa, jolloin maassamuutto maalta kaupunkeihin lisääntyi huomattavasti. Yhteiskunnan murros näkyi paitsi kielessä myös kielentuimuksessa, ja 1970-luvulla kielentuimus alkoi keskittyä myös kaupunkien puhekieleen. Kun perinteinen murteentuimus pyrki löytämään tietyn pitäjän vaihtelemattoman aluemurteen, uusi tutkimusperinne keskittyi kaupunkien puhekieleen ja pyrki löytämään sosiaaliselta kannalta erottelevia piirteitä. Tätä uutta tutkimussuuntausta kutsutaan sosiolingvistiikaksi. (Ks. esim. Mustanoja 2011: 54–55 ja siinä mainitut lähteet.)

Sosiolingvistiikka pyrkii selvittämään, miten taustamuuttajat (esim. ikä, sukupuoli ja koulutustausta) vaikuttavat yksilön puhekieleen, ja löytämään säännönmukaisuuksia näiden erojen välille. Sosiolingvistit keskittyivät tutkimaan nimenomaan kaupunkien puhekieltä. Tutkimusaineistona sekä sosiolingvistit että dialektologit käyttivät litteroituja haastatteluaineistoja, joista tarkasteltiin erityisesti äänne- ja muoto-opillisia kielenpiirteitä. Dialektologiassa keskityttiin murteiden syntyyn ja levikkiin ja sosiolingvistiikassa taas piirteiden variaatioon ja kielen muuttumiseen. (Mustanoja 2011: 56.)

Paikalliset kielimuodot eivät kuitenkaan ole kadonneet, vaikka muuttoliike ja joukkoviestimet ovat vähentäneet niiden käyttöalaa. Yleiskielen vaikutuksessa oleva nykypuhekieli ei nimittäin ole yhtenäinen, vaan kullakin alueella siihen kuuluu alueelle ominaisia variantteja. Nämä nykyiset aluepuhekielet ovat monikerroksisia, mutta ne pohjautuvat vanhoihin paikallismurteisiin. (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 12.) Tampereen puhekieli on yksi näistä aluepuhekielistä. Tämän tutkimuksen kannalta alueelliset variantit eivät kuitenkaan ole relevantteja, sillä sä-passiivi on tullut tamperelaisnuorten puhekieleen englannin kielen ja joukkoviestinten vaikutuksesta.

Sosiolingvistisen tutkimuksen ansiosta kuva kieliyhteisöstä on tarkentunut. Lappalainen (2004: 16) sekä Nuolijärvi ja Sorjonen (2005:13) kuitenkin kritisoivat sitä, että sosiolingvistiikka on keskittynyt liikaa puhujien tuotokseen, eikä huomiota ole kiinnitetty tarpeeksi kielen ja yhteiskunnan suhteeseen.

Sosiolingvistiikassa voidaan erottaa kaksi tutkimusmetodia: näennäisaika- ja reaaliaikametodi. Näennäisaikametodissa tehdään nykyhetkellä hypoteeseja tulevaisuuden suhteen. Oletuksena on se, että nykyisten 20-vuotiaiden kieli heijastelee 20 vuoden kuluttua 40-vuotiaiden kieltä. Reaaliaikametodi taas voidaan jakaa kahteen päätyyppiin, trenditutkimukseen ja paneelitutkimukseen. Jälkimmäisessä puhenäytteet kerätään samoilta puhujilta tietyin aikavälein, ja trenditutkimuksessa taas puhujat valitaan samoin sosioekonomisin kriteerein eri aikoina. (Paunonen 2005: 13–31.) Labovin (1994: 83) mukaan näennäisaikatutkimuksen ongelma on se, että kielen sukupolvittainen muuttuminen ja iän mukana muuttuminen on mahdotonta erottaa toisistaan, kun taas reaaliaikainen trenditutkimus sopeutuu paremmin kieliyhteisön vaihtuvien tilanteiden tutkimukseen.

Tämä tutkimus keskittyy selvittämään yleistyvän kielenpiirteen, sä-passiivin paikkaa suomen nykypuhekielessä. Kyseessä on reaaliaikainen trenditutkimus, jossa haastattelut on kerätty 20 vuoden aikavälillä. Molempien aineistojen informantit on valittu samoin sosioekonomisin kriteerein, eli haastateltavien valinnassa otettiin huomioon ikä, sukupuoli ja koulutustausta. Informantit ovat kaikki nuoria, sillä sosiolingvistisessä tutkimuksessa juuri nuorten puhekielen tutkimus on perusteltua, sillä he toimivat usein

innovaattoreina eli uuden kielenpiirteen aktiivisimpina käyttäjinä (Lappalainen 2004: 35).

Idiolekti eli yksilömurre on yhden puhujan kieli kaikissa käyttökonteksteissaan ja variaatioissaan. Idiolektin varioivuus tulee näkyviin esimerkiksi siinä, että yksilö osaa käyttää kieltä eri tilanteisiin sopivasti, hallitsee kirjakielen ja pystyy matkimaan toisen murretta. Yksilön kielessä tapahtuu siis persoonallista vaihtelua, mutta variaatio tapahtuu kuitenkin koko kieliyhteisön sallimissa rajoissa. (Mustanoja 2011: 73–75.) Idiolekti kehittyy yleensä ratkaisevimmin kouluikässä, aikuistumisen kynnyksellä noin 20-vuotiaana sekä opiskeluaikana (Palander 2005: 276–282). Tässä tutkimuksessa pyrin selvittämään onko sä-passiivin käyttö vain harvojen idiolektien kielenpiirre, vai onko sillä jo paikkansa koko kieliyhteisön puheessa. Idiolektin muuttumista en ota tutkimuksessa huomioon, mutta esimerkinomaisesti nostan joitakin idiolekteja huomion kohteeksi.

Idiolektiin vaikuttaa kielellinen verkosto sitä enemmän, mitä kiinteämpi se on. Tämän tutkimuksen informantit on valittu tutkimukseen mm. oppilaitoksen perusteella, joten voidaan olettaa, että ainakin osalla heistä on keskenään kielellinen verkosto. 2011-aineiston haastatteluissa kävi ilmi, että ystäväpiirit ovat koulujen kesken vaihtelevia, joten kielelliset verkostot eivät välttämättä koske kaikkia, tai ne eivät ole ainakaan kovin tiiviitä. Tämän takia en tässä tutkimuksessa kiinnitä huomiota mahdollisiin informanttien välisiin kielellisiin verkostoihin.

2 Passiivi

Kielten universaaleja etsittäessä passiivi on pyritty määrittelemään niin, että se kattaisi mahdollisimman paljon eri kielten passiivia muistuttavia ilmiöitä (Shore 1986: 69). Suomen passiivi kuitenkin eroaa monista indoeurooppalaisista kielistä niin paljon, että monet haluaisivat sitä kutsuttavan jollakin muulla nimellä (Vilkuna 2000: 144).

Esimerkiksi englannissa on personaalinen passiivi. Englannin passiivilauseessa objektiargumentti on lauseen kieliopillisena subjektina, mikä näkyy siinä, että verbi kongruoi sen kanssa. Näin ollen objektiargumentti on englannin passiivissa pakollinen, eli passiivilause voidaan muodostaa vain transitiiviverbeistä. Suomessa passiivin taas voi tehdä intransitiiviverbistäkin. (Vilkuna 2000: 144.) Englannin passiivi muodostetaan siis syntaktisesti, mikä tarkoittaa sitä, että jokin rakenne on passiivinen, vaikka sen aineksista ei siihen mikään viittaakaan: *the lights were dipped*. Muodoltaan *dipped* on yhtä hyvin aktiivinen kuin passiivinenkin, ja sen passiivinen merkitys syntyy lauseympäristössä. (Kangasmaa-Minn 1980: 57.) Englannin passiivissa mielenkiinnon kohteesta eli teemasta tehdään subjekti, mistä seuraa predikaatin aktiivi- tai passiivimuoto. (Shore mp.) Englanninkielisen passiivilauseen kohde on aina selvä subjekti (*Sally was kissed by Billy*). Suomen passiivi taas on subjektiton, ja jos lauseessa on kohde, se tulkitaan yleensä objektiksi. (Shore mp.) Monissa indoeurooppalaisissa kielissä on kuitenkin persoonallisen passiivin rinnalla käytössä myös impersonaalinen passiivi, kuten esimerkiksi saksassa (Vilkuna 2000: 144).

Sekä suomen että indoeurooppalaisten kielten passiivilla nostetaan tarkastelun kohteeksi toiminnan kohde. Esimerkiksi ruotsin kielessä lauseessa *Liisa såg Kalle* puhuja katsoo toimintaa Liisan, eli tekijän kannalta. Passiivisessa lauseessa *Kalle sågs av Liisa* toiminta on täysin sama, mutta puhuja katsoo asiaa Kallen, eli toiminnan kohteen kannalta. (Kuiri 2000: 13.) Passiivi on aina henkilötekijäinen, mikä näkyy, kun lauseeseen ilmipannaan agentti: *the lights were dipped by the oncoming driver* tai *Detta brev skrevs av Liisa* (Kuiri 2000 mp., Kangasmaa-Minn 1980: 57).

Suomen kielessä ei ole englannin *by*-rakenteen ja ruotsin *av*-rakenteen kaltaista agenttirakennetta: suomenkielisessä esimerkissä *valot on himmennetty* ei ole agentille sijaa, sillä se on jo tekijänilmaisun kannalta täydellinen. (Kangasmaa-Minn 1980: 58–59.) Suomessa on kuitenkin joskus tapana tuoda implisiittinen tekijä ilmi esimerkiksi sanoilla *toimesta* tai *taholta*. Tapa on todennäköisesti ruotsin kielen vaikutusta, ja sitä on esiintynyt virkamiesten teksteissä jo Agricolan ajoilta. Näiden sanojen käyttö mielletään kuitenkin virkakielimäiseksi suomen kielessä, ja siksi onkin usein parempi käyttää aktiivimuotoa silloin, kun tekijä on tuotava ilmi. (Kuiri 2000: 13–14.)

Erilaiset ilmaisut, joissa tekijä jätetään määrittelemättä, ovat suomen kielessä hyvin yleisiä (Seppänen 2000: 16). Tässä luvussa esittelen, millaisia tekijän kannalta indefiniittisiä rakenteita suomessa on.

2.1 Suomen passiivi

Suomen passiivilla ilmoitetaan verbin toiminnan suorittajaksi epämääräinen tekijä. Verbillä ei ole passiivimuodossa erillistä subjektia, mutta verbi on merkitykseltään sellainen, että sen ilmaisemalla toiminnalla voisi olla inhimillinen suorittaja yksikössä tai monikossa. (Karlsson 2009: 218.) Merkityspiirteillä ilmaistuna passiivin verbimuodon tekijä on [+inhimillinen, -definiittinen] (Hakulinen & Karlsson 1979: 255). Kuitenkin sellaisessa kontekstissa, jossa inhimillinen tekijä on suljettu pois, voi agenttina olla jokin muu kuin ihminen (Shore 1986: 21).

Passiivin epämääräisyys tekee rakenteesta hyvän keinon silloin, kun tekijää ei syystä tai toisesta haluta ilmaista. Puhekielessä rakenne usein korvataan *ne*-pronomiinilla: *taas ne leikkaavat tukia*. Passiivia käytetään edelleen sen alkuperäisessä tuntemattoman tekijän merkityksessä. (Kuiri 2000: 14.) Onkin siis mahdollista, että uusi passiivimuoto, sä-passiivi, yleistyy siksi, että tekijää häivyttävät ilmaisut ovat niin yleisiä kielenkäytössä, että uudelle ilmaisulle on tarvetta.

Termillä passiivi voidaan tarkoittaa morfologista (*t*)*tA*-tunnuksella ilmaistua pääluokkaa, jolloin määritelmään kuuluu vain yksipersonainen

passiivi (*katsotaan*). Passiivi voidaan nähdä myös semanttisena kategoriana, jolla ilmaistaan toimintaa identifioimatta tekijää (*puuta kaadetaan*). Semanttista passiivisuutta voidaan ilmaista myös johdinsuffiksilla (*puu kaatuu*), joka on yksi monipersonaisen passiivin alalajeista. Passiivilla on siis sekä muodollinen että semanttinen rakenne. (Löflund 1998: 1.)

Suomessa on siis useita passiivirakenteita, joista yleisin on *(t)TA*-tunnuksella muodostettava yksipersonainen passiivi. Sillä voidaan kuvata asiantiloja ilmaisematta tekijää: *Meille tuotiin vauva*. Siinä ei ole subjektia toisin kuin monipersonaisessa passiivissa. (ISK § 1313.) Yksipersonaisella passiivilauseella kuvataan tilanteita, joissa on ensisijaisesti ihmistarkoitteinen implisiittinen subjekti (ISK § 1315). Monipersonainen passiivi on harvemmin käytössä kuin yksipersonainen. Siinä predikaattina toimii verbiliitto ja kieliopillisena subjektina se rakenne, joka aktiivilauseessa olisi objektina: *Sinä tulit valituksi*, aktiivilauseena esimerkiksi *Minä valitsin sinut*. (ISK §1332.)

Yksipersonainen passiivi liittyy niin kiinteästi persoonataivutukseen, että on esitetty, että sitä voitaisiinkin kutsua yleisluonteiseksi neljänneksi persoonaksi (Tuomikoski 1971, Hakulinen & Karlsson 1979: 253). Persoonalla tarkoitetaan kieliopillista kategoriaa, joka käsittää sekä yksikössä että monikossa kolme kieliopillista persoonaa (Hakulinen & Karlsson 1979: 252–253), joita ilmentävät persoonapronominit, verbien persoonapäätteet ja possessiivisuffiksit (Luukka 1994: 230). Yksipersonainen passiivi ei ole persoonaton eikä tekijätön, vaan henkilötekijäinen, jossa tekijä on ilmaistu epämääräisesti, ja siksi se pitäisi laskea osaksi persoonajärjestelmää (Tuomikoski 1971: 151). Yksipersonainen passiivi on kuitenkin muita verbien paradigmoja monikäyttöisempi (Helasvuo & Laitinen 2006: 206). Se ei ole selvästi muodoltaan kolmaspersoonainen eikä luvultaan selvästi yksiköllinen tai monikollinen, ja siksi Hakulinen ja Karlsson (1979: 255) ovat esittäneet seuraavanlaista persoonajärjestelmän mallia:

	YKS.	MON.
1.	-n	-mme
2.	-t	-tte
3.	-V,	-vAt
4.		-Vn

Kieliopillisesta persoonasta on pidettävä erillään **tekijä** ja **henkilö** (Tuomikoski 1971). Tekijä on semanttinen käsite, joka on puheena olevaan tekoon aktiivisesti osallistuva ihmistarkoitteinen substantiivi. Henkilö taas on käsite, joka viittaa nominaalilausekkeen merkityspiirteeseen [+inhimillinen]. (Tuomikoski 1971, Hakulinen – Karlsson 1979: 252).

Puhekielessä käytetään yleisesti monikon ensimmäisen persoonan kanssa passiivimuotoista verbiä (*me lähdetään*). Muodollisesti verbi on passiivimuodossa, mutta pronominia käyttämällä rajataan määräämätön ihmisjoukko määräiseksi, jolloin ilmaus ei ole enää semanttisesti indefiniittinen. (Shore 1986: 33). Yksipersonaisen passiivin käyttötavat henkilöviittauksissa ovat moninaiset. Esimerkiksi puhekielessä yleinen ilmaus *me mennään* on luokiteltu passiiviksi sen verbimuodon takia, vaikka se pragmaattiselta kannalta on aktiivinen, sillä pronominin käyttö osoittaa nimettyä tekijää. (Luukka 1994: 233).

Passiivi on siis määritelty merkityspiirteillä [+inhimillinen] ja [-definiittinen] (Hakulinen – Karlsson 1979: 255). Nämä merkityspiirteet eivät kuitenkaan riitä kuvaamaan passiivin todellista käyttöä. Passiivilauseen subjekti voi olla myös [-inhimillinen], esimerkiksi koira (*täällä sitä vaan lojutaan*). Subjekti voi olla myös definiittinen, jos kieltä tarkastellaan pragmaattiselta kannalta: esimerkiksi lausahdus *täällä sitä vain ahkeroidaan*, kun huoneessa paikalla ei ole muita. Esimerkkilauseessa passiivimuodon määritelmän mukaisesti ilmauksen tekijä on indefiniittinen, mutta pragmaattiselta kannalta katsoen se on definiittinen, sillä kontekstissa henkilö, johon passiivimuodolla viitataan, on ilmeinen. (Luukka 1994: 234). Henkilöviittausten definiittisyyttä tai indefiniittisyyttä ei siis ole mielekästä määritellä muodon perusteella vaan kontekstisidonnaisen tulkinnan perusteella: henkilöviittaus on definiittinen, jos

se puhetilanteessa on definiittinen, ja indefiniittinen vain silloin, jos tarkoite ei täsmenny kontekstinkaan avulla (mts. 235).

Jos definiittisyys määritellään vuorovaikutuksen kannalta, suuri osa suomen passiivi-ilmauksista onkin definiittisiä. Suoria definiittisyyden ilmauksia ovat esimerkiksi ne, joissa henkilöön viitataan persoonapronominilla. (Luukka 1994: 235). Epäsuoran strategian mukaisesti puhuja käyttääkin esimerkiksi passiivista tai geneeristä ilmaisua, kuten: *täytyy tästä lähteä lomalle* (mp.) tai *se on ihan kiinni siitä miten sää sen otat*. Indefiniittisiä ilmauksia ovat vain ne, joiden viittauksen kohde ei selviä kontekstista (*väitetään että..., jotkut saattavat väittää että...*) (mp.). Näin ollen myös yksikön toisen persoonan käyttö voi pragmaattisesta näkökulmasta olla indefiniittinen ilmaus muodostaan huolimatta, ja tämä ajatus onkin lähtökohtana tälle tutkimukselle.

2.1.1 Yksipersonainen passiivi

Yleisin ja monikäyttöisin suomen passiiveista on yksipersonainen passiivi. Sitä sanotaan yksipersonaiseksi passiiviksi, koska se ei vaihtelee eri persoonissa (ISK § 1313). Sillä kuvataan tilanteita, joissa on tekijä tai muu vastaava keskeinen osallistuja, mutta sen identiteetti jää auki tai kontekstista pääteltäväksi (ISK § 1315).

Yksipersonainen passiivi on ensisijaisesti finiittinen, ja siihen kuuluu tunnus *-ttA-*, joilla on useita variantteja (esim. preesensissä *-tA-*, *-dA-* tai *-lA-*). Passiivilause voi sisältää mitä tahansa lauseenjäseniä paitsi subjektin (ISK § 1316). Passiivilauseelle on ominaista, että subjektin paikalle eli lauseen teemaksi sijoittuu jokin muu jäsen: *suodatinjauhatusta on kehitetty alun perin käsin suodatukseen*. Esimerkkilauseessa nominatiivimuotoinen objekti on hyvin subjektimainen, ja passiivilauseelle onkin ominaista se, että jokin muu lauseenjäsen voi saada subjektin piirteitä. Lauseen teemaksi voidaan kuitenkin valita jokin muukin lauseenjäsen, ja sen valinta riippuu lauseen informaatorakenteesta. Teema tulkitaan lauseen puheenaiheeksi, ja se on

sidoksissa edeltävään kontekstiin, kun taas verbinjälkeinen aines muodostaa lauseen uutisarvoisen asian, reeman. (ISK § 1315).

Yksipersonainen passiivi on suomen kielessä hyvin monikäyttöinen, ja sen voi muodostaa merkitykseltään ja valenssiltaan monenlaisista verbeistä. Ainoa ehto muodostukselle on, että verbi voi saada ihmistarkoitteisen subjektin. Passiivista ei siis muodosteta yksipersonaisista verbeistä: sää- (*myrskytä*), tuntemus- (*huimata*) eikä nesessiiviverbeistä (*täytyä*, *olla parasta*). Ihmistarkoitteisen subjektin vaatimus pakottaa tulkitsemaan verbin tietyllä tavalla, eivätkä passiivilauseessa tule kysymykseen sellaiset verbin alamerkit, jotka edellyttävät muuta kuin ihmishenkilöä (vrt. *musiikki kuuluu tänne asti*/**Kuulutaan tänne asti*). Subjektin rajoitus aiheuttaa myös sen, että passiivista ei ole sellaisilla erikoislausetyypeillä, joiden subjektimaisiin lauseenjäseniin on muussa sijassa kuin nominatiivissa ja verbi kolmannessa persoonassa. (ISK § 1321.)

2.1.2 Monipersonainen passiivi

Monipersonaiset passiivirakenteet ovat suomessa paljon suppeampikäyttöisiä kuin yksipersonaiset, sillä ne voidaan muodostaa vain transitiivilauseista. Monipersonaisessa passiivirakenteessa kielipillisenä subjektina toimii se lauseenjäsen, joka aktiivilauseessa olisi objektina. Monipersonainen passiivi muodostuu verbiliitosta, joka muodostuu apuverbistä ja passiivimuotoisesta partisiippiverbistä (*tulla valituksi*). (ISK §1332).

Monipersonaisia passiiveja on kahta eri tyyppiä, muutospassiivi ja tilapassiivi. Muutospassiivissa apuverbinä on muutosverbi *tulla* tai *joutua* (*minä tulen valituksi*), tilapassiivissa tilaverbi *olla* (*minut on valittu*). Partisiipin sija vaihtelee: muutospassiivissa se on translatiivi, tilapassiivissa essiivi, nominatiivi tai partitiivi. Muutospassiivi voi kuitenkin esiintyä myös A- ja MA-infinitiivissä sekä E-infinitiivin instruktiivissa (*tullen hylätyksi*). (ISK § 1339.)

Muutospassiivi muistuttaa yksipersonaista passiivista siinä, että myös sen ilmiöpanematon subjekti on inhimillinen. Muutospassiivilla on kuitenkin

aspektuaalisia rajoituksia, sillä muutosverbit ilmaisevat ensisijaisesti loppuun vietyjä tekoja. (ISK § 1339.) Muutospassiivissa huomio siirtyy tilasta toimintaan, mutta toimitsija pysyy tuntemattomana (*seinä on maalattu*). Suomen passiivin ei voida lisätä agenttia. (Kangasmaa-Minn 1980: 58.) Joissain infiniittisissä rakenteissa tämä saattaa kuitenkin kumoutua (*toive tulla kannustetuksi*). Verbiliittoon *tulla tehtyä/tehdyksi* kuuluu *tulla*-apuverbi ja passiivinen TU-partisiippi, mutta se eroaa muutospassiivista siinä, että se esittää teon jälkikäteen sitä katsovan näkökulmasta. Lisäksi rakenne ei rajoitu transitiiviverbeihin kuten muutospassiivi. (ISK § 1339.)

2.1.3 Johdospassiivi

Monipersonaisena passiivina voivat toimia myös U-johdoksiset verbit (*kaatua*). Johdospassiivin verbi ilmaisee subjektitarkoitetta kohtaan tapahtuvaa muutosta, joka tapahtuu joko itsestään tai jonkin ilmiön tai ihmisen aikaansaamana. Nämä ymmärretään ensisijaisesti itsestään tapahtuvaksi, ja niitä kutsutaan automatiivijohdoksiksi. Toinen johdospassiivin merkitys on refleksiivinen: subjekti kohdistaa toiminnan itseensä (*pukeutua*). Samakin verbi voidaan kontekstista riippuen tulkita automatiiviseksi tai refleksiiviseksi.

Yleisesti ottaen -t(tu) on johdin, jolla tehdään intransitiivisia verbejä (Vilkuna 2000:146). Kun intransitiivista on johdettu kausatiiviverbi, ei ole kyseessä johdospassiivi (*Puukko heiluu – Mies heiluttaa puukkoa*) (ISK § 1344). *u*-vartaloisen verbi muodostaa passiivin ainoastaan silloin, kun se on johdettu transitiiviverbistä (*asia hoituu*).

Johdospassiivi on yksipersonaisen passiivin kaltainen silloin kun kontekstista käy ilmi, että tekijä on inhimillinen (*Pääntalon romaaneista yksikään ei ole kääntynyt edes ruotsiksi*). *tulla*-verbilliseen muutospassiiviin johdospassiivi on verrannollinen silloin, kun kyseessä on muutosverbi. Passiivijohdos jättää tekijän vieläkin epämääräisemmäksi kuin yksipersonainen passiivi: johdospassiivi ei kerro, onko tekijä ylipäänsä mukana, kun taas yksipersonainen passiivi jättää auki ainoastaan tekijän identiteetin. (ISK § 1346).

2.2 Passiivin pragmaattiset funktiot

Passiivilla käyttämällä voidaan säädellä puhetilanteessa informaatorakennetta eli uuden ja vanhan tiedon rakentumista. Teema on se, mistä puhutaan, ja reema se, mitä uutta puheenaiheesta kerrotaan. Passiivilla käyttämällä nostetaan objekti teeman paikalle. (ISK § 1370.) Suomessa sanajärjestys on tärkein informaatorakenteen jäsenyskeino (Shore 1986: 76).

Samalla kun passiivin käytöllä otetaan lauseen objekti huomion kohteeksi, subjekti voidaan häivyttää taka-alalle. Taustalla on lähes aina inhimillinen tekijä, jota ei jostain syystä haluta yksilöidä. Passiivilla voidaan siis siirtää huomio pois tekijästä. (Hakulinen & Karlsson 1979: 255.) Passiivin avulla voidaan yleistää ja välttää liiallista ehdottomuutta.

Suomen kielen yksi erityispiirre on se, että rakenteet, joissa tekijöitä ei anneta ilmi, ovat kielenkäytössä hyvin yleisiä. Monet verbit, kuten tunneverbit ja modaaliverbit, ovat rakenteeltaan sellaisia, ettei niitä käytettäessä ole pakko identifioida tekijää tai tekijöitä. Suomalaiselle puhekuulttuurille näyttäisikin olevan ominaista tulkinnanvaraisuus viitattaessa ihmisiin, varsinkin puhetilanteen osallistujiin. Viittaukset rakennetaan usein niin, että kuulija voi itse päättää, meneekö mukaan vai ei. Esimerkiksi kysymykseen *pitäisikö keittää kahvia?* voi yhtä hyvin olla vastauksena *joo, keitä vaan* tai *joo, keitän pian*. Vastuu viittauksen tulkimisesta jää kuulijalle. (Seppänen 2000: 16).

Kielissä on erilaisia kohteliaisuusstrategioita, kun tarkoituksena on viitata vastaanottajaan. Esimerkiksi englannissa vastaanottajan nimen mainitsemista pidetään kohteliaana, kun taas suomessa puhuja mainitsee vastaanottajan vain pakkotilanteessa, esimerkiksi väärinkäsitysten välttämiseksi. (Hakulinen 1987: 209). Suomen kielessä kohteliaisuusstrategiana käytetään muotoja, joissa vältetään korostamasta persoonaa jättämällä se ilmauksessa epämääräiseksi (Yli-Vakkuri 1986: 90).

Passiivin avulla voidaan puhua etäisesti ja identifioimatta tekijää. Passiivin käytöllä puhuja voi viitata myös itseensä, silloin kun haluaa luoda etäisyyttä itsensä ja kuulijan välille, ja näin ollen strategia tulee käyttöön hankalissa tilanteissa. Tämä strategia on käytössä esimerkissä, jossa isä sanoo

raskaana olevalle tyttarelleen *luuletko että sen sällin kakaroita tässä elätetään?* (Hakulinen 1987: 213.)

Passiivia käytetään viittamaan suoraan toiseen persoonaan tai kuulijaan, esimerkiksi leikkillisissä fraaseissa tuttujen henkilöiden välillä (*sitä ollaan niin salaperäisen näköisiä*). Virkailija voi käyttää passiivia viitatessaan suoraan kuulijaan, kun ei ole varma, pitäisikö teitellä (*ja 150 markkaa nostetaan?*). Viittaukset voivat olla myös emotionaalisesti latautuneita (*eikö sitä tupakkaa saada sammumaan?*). (Hakulinen 1987: 214.)

Brownin ja Levinsonin (1988) kasvoteorian mukaan kohteliaisuus perustuu välttämistästrategioihin. Vuorovaikutuksessa tulee tilanteita, joissa kuulijan tai puhujan kasvot, eli julkinen minäkuva, ovat uhattuina. Minäkuvan eri puolia ovat positiiviset kasvot (*positive face*) ja negatiiviset kasvot (*negative face*). Näitä kasvoja voivat uhata esimerkiksi syytöksen esittäminen tai erimielisyyden ilmaiseminen. (Brown & Levinson 1988: 65-68)

Kohteliaisuuden avulla vuorovaikutukseen osallistuvien kasvoihin kohdistuvaa uhkaa voidaan pienentää. Lähentävällä kohteliaisuudella (*positive politeness*) puhuja pyrkii osoittamaan välittävänsä kuuntelijan tarpeista, ja etäännyttävällä kohteliaisuudella (*negative politeness*) esitetään viestejä epäsuorasti ja pyritään lieventämään kielteisiä viestejä. Passiivin käyttö on etäännyttävän kohteliaisuuden keino, jolla pyritään välttämään puhujan kasvoihin kohdistuvaa uhkaa. Toisaalta taas passiivia käyttämällä puhuja voi suojella omia kasvojaan, sillä suora itseensä viittaaminen voi olla puhujan kasvoja uhkaava teko. (Brown & Levinson 1988: 70.) Suomalaisessa puhekuulttuurissa ei pidä korostaa itseään liikaa, ja siksi passiivin käyttö on suomessa yleistä (Shore 1986: 53).

Tässä suhteessa sä-passiivin käyttö taas on tietyllä tavalla päinvastaista. Koska tekijän suhteen epämääräiset rakenteet ovat suomessa yleisiä, on Seppäsen mukaan outoa, että toisen persoonan yleistävä käyttö on suomessa yleistymässä. (Seppänen 2000:17.) Myös Brownin ja Levinsonin (1988) mukaan *sinä* ja suora puhuttelu voi olla epäkohteliasta, sillä se ei anna kuulijalle mahdollisuutta väistää vaan sitoo hänet esitettyyn aktiin. Sä-passiivi tuntuu väljiin ja epämääräisiin viittauksiin tottuneelle päällekyvältä: miksi kuulija sidotaan viittaukseen, joka on tarkoitettu yleistäväksi? Kenties puhujan

tarkoituksena on sä-passiivia käyttämällä kutsua kuulija mukaan viittaukseen, ja näin tekemällä puhuja pyrkii tekemään omasta puheestaan yleisesti hyväksytyyn totuuden (Seppänen mp.). Sä-passiivia käyttämällä puhuja kutsuu kuulijaa tunnistamaan itsensä geneerisen ilmaisun subjektista nollaa selvemmin (Laitinen 1995: 347) ja kutsuu kuulijaa katsomaan puheena olevaa asiaa puhujan näkökulmasta (Leino & Östman 2008: 48). Toisaalta kyseessä saattaa olla vain sä-passiivin käytön helppous. Puheessa yleiset nollalauseet ovat joskus ongelmallisia sen sisältämien rajoitusten vuoksi. Esimerkiksi *että*-lauseissa nollalla on rajoituksia (ISK § 1158), ja koska *että*-lauseet ovat puhutussa kielessä hyvin yleisiä, on uudelle geneeriselle ilmaisulle kielenkäytössä tarvetta. Pohdin tätä enemmän luvussa 6.2.

3 Geneeriset ilmaiset

Geneerisyys tarkoittaa sitä, että lause kuvaa ajankohdasta riippumatonta tilaa tai tilannetta eikä tietyn hetken tapahtumaa tai tilaa (Hakulinen & Karlsson 1979: 105). Geneeristä eli yleistävää ilmausta käytetään, kun puheena oleva asiantila esitetään taipumuksena, tapana taikka ohjeena, normina tai velvollisuutena (ISK § 1407).

Eri kielissä voidaan käyttää joitakin persoonia geneerisesti. Geneerisissä lauseissa voidaan käyttää varsinaisia pronomineja, kuten englannissa *you* tai *we*, tai erityisiä geneerisiä pronomineja kuten ruotsin *man* tai englannin *one*. (Hakulinen & Karlsson 1979: 253). Suomessa geneerisenä persoonana voidaan käyttää yksikön kolmatta verbimuotoa ilman persoonapronominia (mp.) tai nykyisin puhekielessä yleistyvää sä-passiivia. Termi *geneerinen lause* ei tarkoita pelkästään nollalauseita vaan myös yleistyksiä kuten *kenguru on pussielän* tai *ihminen tarvitsee rakkautta* (Vilkuna 2000: 141).

Geneerisistä nollalauseista puuttuu jokin pääjäsen, jota ei pintarakenteessa näy lainkaan. Nämä lauseiden aukot voidaan englannin kielessä täyttää joko muodollisella pronominilla *one* tai epämuodollisella pronominilla *you*. (Hakulinen & Karttunen 1973: 13–14). *you*-pronominin yleinen käyttö englannissa on osaltaan ollut vaikuttamassa sä-passiiviin yleistymiseen suomen puhekielessä. Seuraavat esimerkit havainnollistavat geneeristen lauseiden käyttöä suomessa ja englannissa (Hakulinen & Karttunen 1973: 13).

- a. Tämän ohjeen Ø voi helposti ymmärtää väärin / This instruction *one* can easily misinterpret.
- b. Puheestani Ø voi kuulla, että olen ulkomaalainen. / From my speech *you* can hear that I am foreigner.
- c. Ei Ø aamulla tiedä, miten hauskaa Ø on illalla / *You* never know in the morning how much fun *you* will have in the evening. (mp.)

Tätä ilmiötä kutsutaan nollapersoonaksi (ISK § 1347). Geneerisen nollan sijasta voidaan käyttää myös geneerisiä pronomineja, kuten *kuka tahansa*

tai englannissa *anyone*. Kuitenkaan *anyone* ja *you* eivät ole täysin vaihdettavissa keskenään, kuten eivät ole myöskään *kuka tahansa* -pronomini ja nolla (Hakulinen 1973: 14). Lauseen voi tehdä geneeriseksi myös geneerinen NP (*ihminen toimii eri tavalla eri ympäristöissä*). (ISK § 1407, Vilkuna 2000: 141).

Geneerisiä nollasubjekttilauseita ei kuitenkaan pidä sekoittaa lauseisiin, joista subjekti puuttuu kokonaan (*nyt on kevät*). Silloin, kun lauseessa on kadonnut henkilö, voi geneerisissä lauseissa jäädä tyhjäksi myös mikä muu tahansa pääjäsenenä toimiva NP, kuten esimerkiksi objekti (*suomessa viedään \emptyset aina saunaan*), omistaja (*\emptyset on hyvä olla, kun \emptyset on rahaa*) tai adverbiaali (*joskus \emptyset tuntuu siltä, että millään ei ole väliä*). (Hakulinen & Karttunen 1973: 15–16.)

Löflund (1998) jakaa passiivilauseet geneerisiin ja spesifeihin passiivilauseisiin sen perusteella, että passiivilla on erilainen semanttinen ja pragmaattinen tehtävä kummassakin tyypissä. Spesifiset passiivilauseet kuvaavat tiettyyn tilanteeseen liittyviä tapahtumia ja geneeriset passiivilauseet taas yleisiä asiantiloja. (Löflund 1998: 61.) Tässä tutkimuksessa käsittelyyn on otettu vain geneeriseksi tarkoitettut yksikön toisen persoonan muodot, eikä niitä ole jaoteltu tarkemmin sen mukaan, viittaako puhuja sillä tiettyyn tilanteeseen vai yleisiin asiantiloihin.

3.1 Nollapersoona

Nollapersoona on suomen kielelle tyypillinen geneerinen ilmaus. Nollapersoonaksi kutsutaan lausetta, josta puuttuu substantiivilauseke eli NP, kun siinä tarkoitetaan ketä tahansa ihmistä. (ISK § 1347) Koska lauseessa on puuttuva henkilö, virkkeestä voi kadota myös mikä tahansa lauseen pääjäsenenä oleva lauseke (Hakulinen & Karttunen 1973: 16). Selvimmillään nollapersoona on nollasubjekttilauseissa, joissa on subjektin kohdalla aukko ja joissa verbi on yksikön kolmannessa persoonassa (*täällä jäätyy*). Nollapersoona on verrattavissa persoonapronomineihin: lause koskee vähintään puhujaa tai kuulijaa, mutta samalla se on kuitenkin luonteeltaan yleistävä. (ISK § 1347).

Nollarakenteista on siis kateissa jokin elementti. Nollan pragmaattinen funktio on se, että puhuja häivyttää puhumastaan joko itsensä tai kuulijansa. (Laitinen 1995: 337–338.)

3.1.1 Nollapersoonan esiintymisehdot

Nollapersoonaa vaatii yksipersonaisen passiivin tapaan ihmistarkoitteisen nollasubjektin. Jopa passiivia selvemmin nollasubjekti ymmärretään inhimilliseksi, esimerkiksi lauseessa *näillä helteillä väsy helposti* nolla ei kovin helposti saa eläintarkoitteista tulkintaa. (Laitinen 1995: 338.) Kuten myös lauseessa *näin tuulisena päivänä voi kaatua* merkitys on, että kuka tahansa voi kaatua, ei mikä tahansa (Hakulinen – Karttunen 1973: 14).

Predikaatti on aina yksikön kolmannessa persoonassa. Myös nollasubjekti on kieliopiltaan kolmannessa persoonassa, yksikössä ja nominatiivissa, mikä näkyy predikaatin lisäksi esimerkiksi omistusliitteen (*korvauksensa voi hakea*), predikaatiivin (*sitä on niin herkkäuskoinen*) ja objektin (*jos Ø pitää esitelmän, Ø saa matkakorvausta*) muodoista. Nollalause kuuluu kielioppiimme, ja kuten esimerkeistä huomaa, rakenne on myös ilman kontekstia täysin ymmärrettävä, vaikka se onkin subjektiton. (Laitinen 1995: 338).

Nollapersoonan esiintyminen on selvimminkin mahdollista, kun se liittyy ehtoa ilmaisevaan yhdyslausekkeeseen (ISK § 1351): *jos*-lauseessa nollalla ei ole mitään rajoituksia (Laitinen 1995: 339). *jos–niin* -kehys on verbistä riippumatta aina mahdollinen nollapersoonalle: siinä käy sellainenkin verbi, jota normaalilauseessa ei voisi tulkita nollapersoonaiseksi, esimerkiksi *Jos Ø ottaa viattoman kassarouvan kohteeksi, Ø tuottaa hänelle pahan mielen* (vrt. **Viattoman kassarouvan ottaa kohteeksi*). Muutkin alisteiset ehtoa ilmaisevat lauseet (*kun, ennen kuin*) ovat nollapersoonalle mahdollisia. (ISK mp.).

Ehto voi olla sisältyneenä lauseen merkitykseen myös ilman konjunktiota (ISK § 1353). Nollalauseen teemapaikalla verbin edellä on subjektin tilalla jokin muu argumentti, ja tavallisesti se on jokin spesifi ajan- paikan-, välineen- tai tavanilmaus, johon sisältyy ehdon merkitys. Esimerkiksi lauseeseen *siellä ikävystyy* liittyy ehto: *se on sellainen paikka, että jos on siellä (niin*

väkisinkin) *ikävystyy*. Rajoitukset poistaa yleensä myös partikkeli *sitä*, joka on erityisesti puhutulle kielelle ominainen teemapaikan haltija, mutta jonka tulkinta geneeriseksi ehdoksi ei ole yhtä läpinäkyvä. (Laitinen 1995: 339).

Sen lisäksi, että nollapersoonaa on aina mahdollinen ehtolauseessa, myös *että*-lauseeseen nollapersoonaa sopii, jos toinen seuraavista ehdoista toteutuu: 1. *että*-lause olisi kieliopillinen yksinään tai 2. hallitsevassakin rakenteessa on kadonnut henkilö. Ensimmäinen sääntö toteutuu esimerkiksi lauseessa *Pekka ei usko, että saunan jälkeen Ø janottaa* ja toinen sääntö lauseessa *Tässä työssä vaaditaan, että Ø osaa ruotsia*. Samat kaksi ehtoa pätevät myös infinitiivi- ja partisiippirakenteisiin. (Hakulinen & Karttunen 1973: 26.)

Nollasubjektin predikaatiksi sopivat varsinkin tilanmuutosta, kokemusta ja vastaanottamista ilmaisevat verbit, joiden ilmaisema tapahtuma ei ole täysin subjektin tarkoitteen itsensä kontrollissa (Laitinen 1995: 340). Näihin verbeihin sisältyy aina joko mahdollisuuden tai välttämättömyyden merkitys (mp.), eli nollapersoonaa esiintyy yleisesti modaaliverbien (*voida* ja *saada*) sekä nesessiiviverbien (*täytyä*, *pitää*, *olla pakko*, *kannattaa*) yhteydessä (ISK § 1352). Myös merkitykseltään spesifimmät modaaliverbit, kuten *osata*, *pystyä*, *ehtiä*, *jaksaa*, *uskaltaa* ja *kehdata*, suosivat nollapersoonaa. Monet näistä esiintyvät kielteisissä lauseissa sekä kysymyksissä ja konditionaalimuotoisina. (ISK § 1352.) Erityisesti deonttiset ja dynaamiset modaaliverbit suosivat nollapersoonaa: ne ilmaisevat sellaisia rajoja, joiden ehdoilla puheena oleva toiminta tai tila toteutuu. Nollapersoonaa sopii myös verbien kanssa, jotka ilmaisevat fyysistä välttämättömyyttä tai olosuhteiden pakkoa (*ikävystyä*, *nukahtaa*). (Laitinen 1995: 340.)

Geneerinen lause tarvitsee usein muita sanoja ympärilleen ollakseen kieliopillinen, toisin kuin passiivilause (Hakulinen & Karlsson 1979: 304). Yksinkertaisessa päälauseessa yksinäistä verbiä ei voi tulkita geneerisesti (**väsyy*). Kun lauseen muuttaa ehtolauseeksi, geneerinen merkitys syntyy (*jos väsyy, on parasta mennä nukkumaan*). Myös *sitä*-partikkeli mahdollistaa geneerisen tulkinnan (*sitä väsyy*). *sitä*-partikkelin lisääminen on kuitenkin mahdollista ainoastaan, kun lauseissa on henkilötekijä (**sitä sataa*). (Hakulinen 1975: 27–30.)

Tarkat ajanviittaukset eivät ole otollisia nollapersoonan esiintymiselle (**huomenna kello 5 iltapäivällä Ø aikoo nukkua*). Kuitenkin nollapersoonalle otolliset ehtolauseet sekä modaaliset verbit poistavat tämän rajoituksen (*huomenna kello 5 iltapäivällä Ø saa nukkua*). (Hakulinen & Karttunen 1973: 18). Myös ehtolause poistaa kaikki nollan semanttiset rajoitukset (*jos huomenna kello 5 iltapäivällä Ø aikoo nukkua, Ø täytyy laittaa korvatulpat korviin* (Laitinen 1995: 338). Sellaiset ajan adverbialit kuin *sunnuntaisin* tai *jouluisin* taas sallivat kaikki geneeriset ilmaukset (*sunnuntaisin Ø harjaa hampaat*), sillä ne eivät kerro spesifisesti tietystä ajankohdasta.

Yksittäistä paikkaa tarkoittavat adverbialit taas eivät estä nollan esiintymistä toisin kuin tarkat ajanmääreet (*täällä ei opi mitään / Austinissa tajuaa, miten mukava kaupunki Boston on*). Syynä tähän on se, että esimerkiksi edellisten esimerkkien parafrasiksi kävisi *milloin tahansa on Austinissa* tai *jos on Austinissa*. Tarkoille ajanmääreille taas ei ole vastaavanlaista tulkintaa. (Hakulinen & Karttunen 1973: 19.)

Nollapersoonaa ei voi käyttää, kun puheena on normatiiviseksi ohjeeksi tarkoitettu lause. Normatiivinen ohje ei kerro siitä, mitä ihmiset yleensä tekevät, vaan siitä, mikä on sopiva toimintatapa tietyissä tilanteissa (**kylpyhuoneessa Ø harjaa hampaat / *Englannissa Ø ajaa tien vasenta laitaa*). Tähän suomessa käytetään passiivirakennetta (*Englannissa ajetaan tien vasenta laitaa*). (Hakulinen & Karttunen 1973: 20.)

3.1.2 Nollapersoonan pragmaattiset funktiot

Geneerisiä nollalauseita käytetään siis kerrottaessa yleisiä totuuksia tai asiantiloja. Kuitenkin tilanteesta riippuen niitä voidaan käyttää spesifissä merkityksessä viittamaan tiettyyn henkilöön tai tilanteeseen. Esimerkiksi lauseessa *tässä iässä täytyy luopua monista iloista* puhuja viittaa itse asiassa itseensä. Kuitenkin myös spesifisesti käytetyssä nollalauseessa geneerisen lauseen semanttiset rajoitukset ovat voimassa (ks. luku 3.1.1), eikä lausetta *nyt*

löysin kaksi leppäkerttua voitaisi muuttaa geneeriseksi (**löysi kaksi leppäkerttua*). (Hakulinen 1975: 30.)

Geneerisen nollapersoonan käyttö on suomessa samantyylistä kuin niiden vastineet englannissa. Puhuja voi väittää yleistä totuutta omaksi kokemukseen (*Chagallin taidetta Ø katselee mielellään*) tai toisaalta haluaa korostaa, että hänen henkilökohtainen kokemuksensa on tyypillistä isommallekin ryhmälle (*Kun Ø saa viinaksii päähän ni sitä Ø menee ku himaasa joka paikkaa*). Jälkimmäisessä esimerkissä puhuja haluaa välttää selkeää yksilöitävyyttä, koska ei halua puhua henkilökohtaisista kokemuksistaan. Geneeristä muotoa voidaan käyttää myös silloin, kun halutaan ilmaista, että henkilö, johon viitataan, on puhuja itse (*Kun ei Ø tarvitsisi nousta*). (Hakulinen 1987: 214–215.)

Geneeristä nollapersoonaa voidaan käyttää implikoimaan yksikön toista persoonaa (*Ø Antaa olla nyt*). Esimerkki on lievä kehotus, johon liittyy hienoinen ärtymyksen implikaatio. Nämä käytöt eivät ole konventionaalistuneita vaan nojaavat vahvasti kontekstiin. Toisaalta nollapersoonaa voidaan käyttää myös hienotunteisuussyistä, esimerkiksi *Viime aikoina Ø on tullut enemmänkin matkustelluksi* tai *Yöjunissa Ø nukkuu hyvinkin makeasti*. Esimerkissä henkilöltä on juuri kysytty hänen asuinpaikkaansa, ja hän on haluton keskustelemaan siitä, että hänellä ei ole vakituista asuntoa. (Hakulinen 1987: mp.). Nollapersoonaa on siis indeksaalinen, eli sen tarkoite määräytyy aina puhetilanteessa (Laitinen 1995: 354).

Kieliopiltaan nollapersoonaa käyttäytyy kuin yksikön kolmas persoona, ja se on tarkoitteiltaan aina inhimillinen. Toisaalta se ei voi olla toisten havainnon kohteena oleva toimija, vaan se esiintyy yleensä kokijan paikalla, joten sen toimintaa ei voi oikein tarkastella ulkopuolelta. Nollaa käyttämällä puhuja avaa yhteisen kokemuksen, persoonan paikan, josta puhetahtumaan osallistuvat voivat tunnistaa itsensä. (Laitinen 1995: 354–355.)

Geneerinen nolla, kuten myös passiivi, ovat konventionaalistuneet tiettyihin ilmauksiin (Hakulinen 1987: mp.). Tässä tutkimuksessa pyrin selvittämään, miten sä-passiivi suhteutuu näihin ilmauksiin: käytetäänkö sitä samankaltaisissa tilanteissa kuin nollapersoonakin vai onko sillä jo omat vakiintuneet käyttökontekstinsä.

3.1.3 Nollapersoonaa suhteessa yksipersonaiseen passiiviin

Yksipersonainen passiivi ja nollapersoonaa ovat lähimerkityksisiä, koska kummassakaan ei ole puhe mistään tietystä subjektitarkoitteesta (ISK § 1330). Esimerkiksi modaalirakenteissa ne vaikuttavat lähes samanarvoisilta: *Väitöskirjojen laatu tulisi nostaa eurooppalaiselle tasolle / Väitöskirjojen laatu nostettaisiin eurooppalaiselle tasolle* (Vilkuna 2000: 132–143). Näistä kahdesta passiivi on kuitenkin huomattavasti monikäyttöisempi. Rakenteet eroavat toisistaan siten, että nollapersoonassa subjektin paikka jää tyhjäksi, kun passiivilauseissa teema nostetaan huomion kohteeksi. (ISK § 1330.)

Geneerinen nollalause eroaa yksi- ja monipersoonaisesta passiivista siten, että nollalauseen käyttö näyttää vaativan puhujan ja kuulijan mahdollista kuulumista puheena olevaan epämääräisten tekijöiden joukkoon. Passiivi taas ei vaadi. Voidaan esimerkiksi sanoa *meiltä taas leikataan tukia*, mutta nollapersoonassa tällainen ei onnistu, sillä puhuja viittaa virkkeellään joihinkin nimettömiin viranomaisiin eikä puhuja tai kuulija ole siinä joukossa mukana (vrt. **meiltä leikkaa taas tukia*). (Kuiiri 2000: 14). Sä-passiivi muistuttaa tässä suhteessa enemmän nollapersoonaa, mutta itse asiassa se vaatii sekä puhujan ja kuulijan kuulumista viittauksen kohteena olevien tekijöiden joukkoon (Leino & Östman 2008: 47).

Yksipersonaisesta passiivista ei voi muodostaa nesessiivirakennetta. Nollapersoonaa voidaan ajatella tätä aukkoa korvaavaksi (ISK § 1355). Myös sä-passiivi esiintyy usein nesessiivirakenteissa, eli myös sä-passiivin voidaan ajatella korvaavan tätä yksipersonaisen passiivin rajoitusta (ks. luku 6.3).

Passiivilauseet eivät välttämättä ole aina yleistäviä kuten nollapersoonalauseet, mistä kertoo esimerkiksi se, että nollapersoonaa ei voi käyttää kun lauseeseen yhdistetään ajan adverbiali: **ryöstäjän pidätti eilen aamulla*. Passiivilauseella voi kertoa myös yksittäisestä tapauksesta impersonalisesti: *Ryöstäjä pidätettiin eilen aamulla*. Tämänkin nollan rajoituksen poistaa ehtolause. (Vilkuna 2000: 142.)

Passiivi ja nollapersoonaa ovat yleisimmät keinot, kun halutaan välttää suoraa viittaamista puhujaan tai kuulijaan. Kun puhuja haluaa viitata itseensä, on näillä kahdella viittaustavalla selvä ero: nollapersoonan käyttö on vakiintunut osa kohteliaisuusstrategiaa, mutta passiivilla viitataan puhujaan vain emotionaalisesti latautuneissa tilanteissa. (Hakulinen 1987: 213–214, Seppänen 1989: 206.)

Yli-Vakkurin (1986: 113–115) mukaan sekä nollapersoonaa että passiivi ovat ensisijaisesti kohteliaan puheen muotoja, mutta hän antaa myös esimerkkejä, joissa tulkinta on päinvastainen. Nollapersoonaa käytetään yleisesti muiden yksikön persoonamuotojen sijasta ja passiivimuotoja monikon persoonamuotojen sijasta (mts. 91). Monikollisuus on passiiville ominaista, ja sen käyttö ohjaa tulkitsemaan, että viittauksen kohteena on useampi henkilö. Kun nollapersoonalla viitataan kuulijaan, on kohteita tavallisesti yksi, eli sitä käytetään tavallisesti viittaamisessa yksikön ensimmäisen tai toisen persoonan tilalla. (Seppänen 1989: 207.)

3.2 Sä-passiivi

Nollapersoonan lisäksi arkipuheessa käytetään usein yksikön 2. persoonaa ilmaisemaan yleispersoonaa, esimerkiksi *jos sä bodaat joka päivä*. Sekä nollapersoonaa että sä-passiivi ovat saattaneet tulla suomeen englannin kielen vaikutuksesta. (Yli-Vakkuri 1986, Kuiri 2000, Seppänen 2000). Varsinkin sä-passiivi jakaa suomen puhujia voimakkaasti kahtia: toiset käyttävät sitä jatkuvasti ja toisia se taas ärsyttää suunnattomasti (Seppänen 2000: 17). Ehkä yksi syy sille, että sä-passiivi koetaan hyvin ärsyttäväksi, on sekä Eeva-Leena Seppäsen (2000) että Jussi Ojajärven (2000) artikkeleissa mainittu liiallinen toisen alueelle tunkeutuminen: puhuja tunkeutuu liiaksi kuulijan alueelle esittämällä tietävänsä toisen haluja ja tunteita.

3.2.1 Sä-passiivin aiempi tutkimus

Sä-passiivia ei ole tutkittu vielä kovinkaan paljon, vaikka se on ollut ihmisten huomion kohteena jo pitkään. Valma Yli-Vakkuri (1986: 102–105) mainitsee sä-passiivin herättäneen keskustelua jo 1980-luvulla yleisönosastopalstoilla. Yli-Vakkuri esittelee sä-passiivin historiallista taustaa ja mainitsee, että sä-passiivia voidaan käyttää myös silloin, kun puhuja haluaa viitata itseensä.

Heikki Paunosen (1995) Helsingin puhekielen tutkimuksen aineistossa esiintyy sä-passiivia: *siim mene, siin, tosiaam, siin tuntee olon_orvoks, vaik siel on, vaik siel on nuarii paljo, mutta ku sä siinä kävelet sitä murrirreunaa pitkij ja kättelet sitä muuriḡ korkeutta ja, illalla tos tai yöllä ni, semmonen tumma taivat siela ylhäällä ni, sä kättelet sitä ja kävelet yksin ni siin o olo nii orpo kuule et.* (Paunonen 1995: 273.) Aineisto on kerätty 1970-luvulla. Paunonen ei kuitenkaan tutkimuksessaan käsittele sä-passiivin käyttöä, mutta aineistosta selviää, että ilmiötä on esiintynyt jossakin määrin jo 1970-luvulla ainakin Helsingin puhekielessä.

Lea Laitinen on käsitellyt sä-passiivia *Virittäjän* nollapersoonaa käsittelevässä artikkelissaan. Laitinen huomauttaa, että sä-passiivin käyttö nollan paikalla geneerisissä lauseissa on lisääntynyt varsinkin puhutussa suomessa. Epäspesifiltä sä-passiivilta puuttuvat kuitenkin kokonaan nollapersoonan semanttiset rajoitukset, joten täysin päällekkäiset nämä kaksi viittauskeinoa eivät ole. Laitisen mukaan sä-passiiville näyttää olevan tarvetta, koska sen avulla nollan rajoituksista päästään eroon. (Laitinen 1995: 347–348). Laitisen huomiot ovatkin yksi tämän tutkimuksen lähtökohta. Laitisen mukaan sä-passiivin käyttö kutsuu kuulijaa tunnistamaan itsensä geneeriseen lauseen subjektista nollapersoonaa enemmän (Laitinen mp., Ojajärvi 2000: 17). Lisäksi sä-passiivi asettaa kuulijan tarkastelemaan tilannetta puhujan näkökulmasta (Leino & Östman 2008: 48).

Kielikellossa sä-passiivista on ilmestynyt kaksi lyhyttä artikkelia (Seppänen 2000, Ojajärvi 2000). Seppänen (2000: 16–17) kertoo artikkelissaan sä-passiivin historiallisesta taustasta ja huomauttaa, että sä-passiivi on suomen kielessä outo piirre, sillä suomessa on totuttu persoonan suhteen väljiin

viittauksiin. Tätä taustaa vasten sä-passiivi saattaa tuntua päällekkäyvältä. Sekä Seppänen (mp.) että Laitinen (2006: 220) huomauttavat myös väärintulkinnan mahdollisuudesta – joskus kuulija voi luulla olevansa viittauksen kohteena, vaikka ilmaus on tarkoitettu yleistäväksi.

Kirjallisuudentutkija Jussi Ojajärvi (2000) tuomitsee Kielikellon artikkelissaan sä-passiivin imperialistiseksi aseeksi, jolla puhuja kieltää itsensä ja kuulijan välisen rajan sekä katsoo voivansa kertoa, mitä ”sä” haluaisi tehdä tai tuntea. Sä-passiivia käyttämällä puhuja sulauttaa kuulijan väkisin oman kokemusmaailmansa piiriin ja väittää kuulijansa ajattelevan samalla tavalla kuin itse. Ojajärven mukaan sä-puheessa on mukana implisiittinen puhuja, joka olettaa myötämielisen implisiittisen kuulijan: puheessa esitetään jo lähtökohtana yhteisyys ja samanmielisyys, mikä saattaisi oikeasti olla vasta keskustelun tulos. (Ojajärvi 2000: 19–20.)

Ojajärvi rinnastaa sä-passiivin käytön Narkissokseen, joka ei osaa kunnioittaa itsensä ja toisen välistä rajaa. Ojajärvi ei viittaa Narkissoksesta puhuessaan tämän itserakkauteen vaan siihen, että narsisti on pakonomaisen riippuvainen toisista ja hänen itsetuntonsa on olemassa vain hänen kohtaamisissaan toisissa eli kuulijassa. Sä-puheeseen liittyvän valtasuhteen kautta puhuja alentaa Narkissoksen tavoin kuulijan palvelijakseen. (Mp.) Ojajärven artikkeli on hyvä osoitus siitä, miten sä-passiivin käyttö jakaa ihmiset kahtia: toiset käyttävät sitä jatkuvasti ja toisia se taas ärsyttää suunnattomasti.

Pentti Leino ja Jan-Ola Östman (2008) ovat kirjoittaneet artikkelin uusien konstruktioiden kehittymisestä suomeen kieleen. Siinä he esittelevät kattavasti sä-passiivin syntyä ja nykyistä käyttöä. He toteavat, että sä-passiivi on muita suomen passiivirakenteita spesifimpi ja asettaa kuulijan tarkastelemaan tilannetta puhujan kannalta. Leino ja Östman esittävät myös, että sä-passiivi aiheuttaa muutoksia kielessä toteuttaessaan funktiota, johon on jo olemassa muita keinoja. Heidän mukaansa sä-passiivin yleistyminen heikentää nollapersoonan asemaa kielessä. (Leino & Östman 2008: 47–50.) Toisaalta he huomauttavat, että useimmat tekijän ilmaisemista välttävät rakenteet eivät ole keskenään vaihtoehtoisia, koska jokaisella on oma funktionsa (mts. 43).

Leino ja Östman (2008: 47) erittelevät artikkelissaan sä-passiivin kuuluvia piirteitä. He huomauttavat, että pronomina on aina *sä* eikä *sinä* (mp.).

He eivät kuitenkaan mainitse murretaustan vaikutusta pronominin valintaan, sillä esimerkiksi savolaismurteissa pronomini voisi todennäköisesti olla esimerkiksi *sie*. Sä-passiivin esiintymisalueesta ei ole vielä tutkimustietoa, mutta on mahdollista, että yleinen kielenpiirre on levinnyt myös itämurteiden alueelle.

Sä-passiivin verbi on aina ei-spesifi, eikä sillä viitata johonkin tiettyyn yksittäiseen tapahtumaa. Sä-passiivi-ilmaisuilla ilmaistaan aina hypoteettisuutta esimerkiksi *kun* ja *jos* -konjunktoiden avulla (Leino & Östman 2008: 47). Myös tässä tutkimuksessa käy ilmi, että useimmiten sä-passiivi esiintyy juuri ehtolauseissa ja modaalisuutta ilmaisevissa lauseissa, jotka ilmaisevat mahdollisuutta tai hypoteettisuutta. Viittauksen kohteena oleva epämääräisten tekijöiden joukko sisältää aina sekä puhujan ja vastaanottajan (mp.).

3.2.2 Sä-passiivin juuret suomen murteissa

Sä-passiivista on havaintoja jo 1800-luvulla ilmestyneissä tutkimuksissa. Eniten ilmiötä on pantu muistiin kannakselaisesta puheesta eli suomen kaakkoismurteista. Näissä varhaisissa esiintymissä lauseen verbi on yksikön toisessa persoonassa, mutta persoonapronominia niihin ei yleensä liity. Löydetyt tapaukset ovat usein yleispäteviä ohjeita tai sananparsia. Viittauskohteena on kuitenkin enemmän kuka tahansa kuin kuulija, joten tässä mielessä se muistuttaa suomen nykyistä sä-passiivia. (Seppänen 2000: 17).

Jo E. N. Setälä mainitsee yksikön toisen persoonan toissijaisen käytön varhaisessa kieliopissaan (1891 § 93) ja liittää esimerkit tapauksiin, joissa aktiivin muotoja käytetään persoonattomasti. Setälän kieliopissa esiintyy seuraavanlaiset esimerkit: *Kun **astut** porstuaan, niin on kyökki vasemmalla puolellasi* ja *Kun toiselta puolelta **olit lämmennyt, käänsit** valkeata kohti toisen kylkesi, joka oli jo ehtinyt kylmetä*.

Myös U.T. Sirelius (1894) on tehnyt havaintoja sä-passiivista 1800-luvun loppupuolella kaakkoismurteiden alueelta: *Jos **määräät** kaksikymment pennii, ni hää suuttuu. Joka aijjasta ku **hyppäät**, ni sillo se siekale siie jääp. Sitä ku*

*yksi **rupijat** äkkipäästä juttelmaa, ni **et muista** oikee. Kyl tääki o'ikävää työtä, ku näinikkää **tulet istumaa ja olemaa**. -- (mts. 113). Sireliuksen mukaan puhuja tahtoo esittää kerrottavansa havainnollisesti ja käyttää siksi yksikön toista persoonaa tarkoittamatta sillä ketään erityisesti (mts. 112).*

Aleksis Kivi on käyttänyt nykyistä sä-passiivia muistuttavaa rakennetta Seitsemässä veljeksessä: *Kymmenen nautaa seisoo talon ometassa. Jos **aukaisit** sen ovea, niin katsoi sinua vastaan kahdeksan vilpitöntä, vakavaa lehmännaamaa ja kaksi sonnia, kuin kaks juurevaa tervaskantoa*. Nämä toiset persoonat voisi korvata kolmannen persoonan muodoilla. Kolmannen persoonan muotoja käyttämällä kuvauksen ilmaisuvoima kuitenkin laimenisi paljon, kuten Yli-Paavola artikkelissaan huomauttaa. (Yli-Paavola 2006: 14.)

Näissä vanhemmissa esiintymissä sä-passiivin käyttöön ei yleensä liity persoonapronominia. Ilmiön nykyinen käyttö, jossa sä-passiiviin liittyy myös persoonapronomini, on todennäköisesti englanninkielisten geneeristen *you*-lauseiden vaikutusta (Helasvuo & Laitinen 2006: 201).

Valma Yli-Vakkuri (1986: 102–105) esittelee sä-passiivin historiaa suomen murteissa ja mainitsee sen yleistyvän ja herättävän keskustelua yleisönosastopalstoilla. Ilmiö on saanut huomiota siis jo 1980-luvulla: pääosin uutta ilmiötä on vastustettu, mutta se on saanut myös kannatusta sen kansanomaisten juurien takia. Sekä Yli-Vakkuri (mp.) että Luukka (1994: 231) ovat sitä mieltä, että vaikka sä-passiivin juuret ovat suomen murteissa, on sen nykyinen käyttö vieraan kielen vaikutusta. Leino ja Östman (2008: 41) huomauttavat, että sä-passiivista on voinut kehittyä vakiintunut konstruktio suomen kieleen juuri siksi, että kielessä on ollut jo lähtökohta, johon uusi konstruktio on voinut kiinnittyä.

4 Sä-passiivi 20 vuoden aikavälillä

Sä-passiiviesiintymät on jaoteltu tässä tutkimuksessa puhejaksoittain. Jokaisen sä-passiivimuodon käsitteleminen erikseen ei ole mahdollista, sillä puhekielen aineistossa puheen pilkkominen virkkeiksi olisi ongelmallista. Osassa puhejaksoja sä-passiiveja esiintyy vain yksi (esimerkki 1), kun taas osa puhejaksoista on pidempiä selostuksia, joissa sä-passiivimuotoja esiintyy enemmän (esimerkki 2).

1. LP11_3: *me harjotellaan tossa Pyynikiη kentällä ja, mä oon nyt, kahdessa pelissä olluj ja kummakki ollaa hävittym mutta, siäl_on nin ku, iha hianoo pelatak kun ne ei kuiteηkaak katos sitä mitenkää, jos **sää epäonnistut** yhdessä lyö- lyönnissä nin ei sinä mitään että yrittää vaan uudestaaj ja, se_o iha hienoo.*

2. LP11_1: *jos Kela **maksaa sulle** kaksikymppii enemmän **sum pitäis** olla laskenu se koko ajan heti et se on **maksanu sulle** enemmän, jos ei ni **sum pitää** maksaa se koko summa kaksikertasena takas.*

Analyysissä en ota huomioon puhejaksoja, jotka on tulkittavissa lainauksiksi eli pikemminkin aktiivimuodoiksi (esimerkit 3 ja 4). Näitä 2011-aineistoissa oli 11 ja 1991-aineistossa 14, mutta en ole ottanut näitä mukaan laskiessani esiintymiä aineistossa.

3. LP11_2: *se on semmonen, voivottelevaa tupakointia voi voi että ku määki pystyisil lopettaa ku tää on nii kamalaa tää tupakam poltto että **älä sää ny koskaan alota**. et se on niiη ku tällästä.*

4. AT91_4: *mut jos kaupan edes joku tulee kysyyn ihan, ventovieras joku, pikkutyttö taip poika että **haek sää kaljaa** ni, mää luulen että mä_e hakis.*

Geneerisyys voidaan ajatella jatkumona eikä siksi aina voida yksiselitteisesti tulkita, onko kyseessä geneeriseksi tarkoitettu ilmaisu vai ei. Usein kuitenkin puhetilanteessa puhujan tarkoitus on kuulijalle selvä. Esimerkissä 5 puheena on sukupuolineutraali avioliittolaki. Haastattelutilanteessa puhuja osoittaa haastateltavaa ilmaistakseen, että kertoo hypoteettisesta tilanteesta, jossa haastattelija olisi mies. Haastateltava ei siis tarkoita ilmaisuaan geneeriseksi, ja siksi tämä puhejakso on jätetty analyysistä pois. (Esimerkki 5.)

5. *LP11_1: jos sä ny olisit mies ja asuisit mun kanssa, sitten **sut tullaav** vaikka murhaamaan nii e- ei mulle kerrota. se kerrotaan **suv vanhemmille ja sun sukulaisille ja sun sukulaisten kakaroille** ehkä mainitaam mulle mut mulla ei oo mitääv vaikutusta siihen asiaan. kun taas jos avioliitossa olis ni sitte mulle kerrotais ensimmäisenä mä oisin lähiomainen ja päättäisin asiasta.*

Aineistossa ei ole muita esimerkin 5 kaltaisia vähänkään epäselväksi tulkittavia tapauksia. Tämän aineiston puhejaksot ovat siis melko yksiselitteisesti tulkittavissa joko geneeriseksi tai aktiivimuotoisiksi.

Tässä luvussa käsittelen sekä 1991-aineiston että 2011-aineiston sä-passiiviesiintymiä. Seuraavissa alaluvuissa tarkastelen, miten sä-passiivin käyttö on muuttunut määrällisesti 20 vuoden aikana tamperelaisnuorten puhekielessä. Luvussa 4.1 tarkastelen eroja ryhmien välillä ja luvussa 4.2 kiinnitän huomiota idiolektitason eroihin.

4.1 Sä-passiiviesiintymät ryhmien välillä

Aineiston perusteella näyttää siltä, että sä-passiivin käyttö on lisääntynyt jonkin verran kahdessakymmenessä vuodessa. 1991-aineistossa on 67 puhejaksoa,

joissa sä-passiivi esiintyy, ja 2011-aineistossa vastaavia puhejaksoja on 77. (Taulukko 2). Esiintymien lukumäärät eivät ole täysin vertailukelpoisia aineistojen eroavaisuuksien takia, mutta ovat kuitenkin suuntaa-antavia. Vanhan aineiston informanttien suurempi tuotteliaisuus lisää eron merkittävyyttä hieman, sillä mitä enemmän puhetta on, sitä enemmän sä-passiiville mahdollisia esiintymispaikkoja puheessa on.

TAULUKKO 2. Sä-passiiviesiintymät ryhmittäin.

	Ammattikoulu- tytöt	Lukiotyöt	Ammattikoulu- pojat	Lukiopojat	yht.
1991- aineisto	12	23	8	24	67
2011- aineisto	18	16	14	28	76

Vaikka taulukon perusteella näyttää siltä, että ryhmien välillä ei ole juurikaan eroja, osoittaa tulosten tarkempi tarkastelu muuta. 1991-aineistossa ammattikoulupojat käyttävät sä-passiivia vähiten (8 esiintymää) ja lukiotyöt eniten (23 esiintymää). Eron merkittävyyttä lisää se, että 1991-aineistossa lukiotyttöjen ryhmä on pienempi kuin muut: lukiotyttöjen haastatteluja on vain neljä, ja sä-passiiviesiintymiä on saman verran kuin lukiopoikien kuuden haastattelun ryhmässä ja selvästi enemmän kuin muilla ryhmillä. Lukiopoikien ryhmässä taas yksi informantti tuottaa kaikki 24 esiintymää. Lukiotyöt käyttävät siis 1991-aineistossa sä-passiivia eniten sekä ryhmänä että idiolektitasolla.

2011-aineistossa esiintymät ovat melko tasavertaiset ryhmien välillä. Ainoastaan lukiopojat erottuvat muista ryhmistä käyttämällä sä-passiivia eniten. 2011-aineistossa ryhmien väinen vertailu on helpompaa, sillä kaikissa ryhmissä on kuusi haastattelua. Aineistojen perusteella vaikuttaa siltä, että 20 vuoden aikana sä-passiivin käyttö on yleistynyt lähes kaikkien nuorten kieleen, kun se vielä 1990-luvulla oli enemmän idiolektitason ilmiö: jotkut käyttivät paljon ja toiset eivät ollenkaan. Aineiston pienuuden vuoksi ei kuitenkaan voida tehdä kovin yleistäviä päätelmiä sä-passiivin käytön lisääntymisestä.

Tässä tutkimuksessa en vertaile sä-passiiviesiintymiä koulutustaustan perusteella tämän enempää, sillä esiintyvyyksiin vaikuttaa kunkin informantin tuotteliaisuus, minkä takia yleistäviä päätelmiä ryhmien välillä ei voida tehdä. Lisäksi lukiolaiset ja ammattikoululaiset ovat olleet eri oppilaitoksissa vasta kahden tai kolmen vuoden ajan yhteisen peruskoulun jälkeen, joten ei ole perusteltua olettaa, että näin lyhytaikainen ero koulutustaustassa vaikuttaisi merkittävästi sä-passiivin esiintyvyyteen puhekielessä.

Tutkimuksen alkaessa oletuksena oli, että sä-passiivi olisi lisääntynyt huomattavasti puheessa 20 vuoden aikana, sillä sä-passiivi on saanut paljon huomiota mediassa vasta 1990-luvun lopulta alkaen Mikä Häkkisen *sä-puheen* myötä (Suomen Kuvalehti 7/2012), ja ilmiön on sanottu saaneen pontta juuri formulakuskien puheesta (Leino & Östman 2008: 42). Näin ei kuitenkaan ainakaan tämän aineiston perusteella ole, sillä esiintymien lisääntymisen ei voida sanoa olevan huomattavaa. Kuitenkin tämän aineiston perusteella sä-passiivin käyttö on 1990-luvun alusta yleistynyt useimpien henkilöiden puheeseen (ks. luku 4.1.2) ja kenties vakiintunut tiettyihin käyttökonteksteihin (ks. luku 5).

4.2 Sä-passiivi idiolektien välillä

Sä-passiivin käyttö yksilöiden välillä vaihtelee melko suuresti. Luvut ovat tässäkin tapauksessa vain suuntaa-antavia, sillä puheen määrä luonnollisesti vaihtelee informanteittain. 2011-aineistossa sä-passiivia esiintyy tasaisemmin yksilöiden välillä, kun taas 1991-aineistossa osa informanteista käyttää sä-passiivia huomattavasti ikätovereitaan enemmän. Taulukossa 3 on jaoteltu, montako sä-passiiviesiintymää kunkin informantin puheessa on (taulukko 3).

Taulukko 3. Sä-passiiviesiintymät informanteittain.

	Ammattikoulu- tytöt		Lukiotyöt		Ammattikoulu- pojat		Lukiopojat	
1991- aineisto	AT_1	3	LT_1	1	AP_1	1	LP_1	0
	AT_2	2	LT_2	0	AP_2	0	LP_2	0
	AT_3	0	LT_3	13	AP_3	0	LP_3	0
	AT_4	0	LT_4	9	AP_4	7	LP_4	24
	AT_5	7			AP_5	0	LP_5	0
					AP_6	0	LP_6	0
2011- aineisto	AT_1	1	LT_1	0	AP_1	1	LP_1	14
	AT_2	0	LT_2	9	AP_2	2	LP_2	2
	AT_3	0	LT_3	2	AP_3	5	LP_3	3
	AT_4	0	LT_4	1	AP_4	1	LP_4	6
	AT_5	2	LT_5	1	AP_5	3	LP_5	2
	AT_6	14	LT_6	4	AP_6	2	LP_6	1

1991-aineistossa 12 informanttia 21:sta ei käytä sä-passiivia kertaakaan, kun taas osa käyttää sitä huomattavan paljon verrattuna ikätovereihinsa. Esimerkiksi 1991-aineiston informantti LP_4 käyttää sä-passiivia 24 puhejaksossa, kun viiden muun hänen ryhmäänsä kuuluvan informantin puheessa esiintymiä ei ole yhtään. 1991-aineiston tytöt käyttävät sä-passiivia enemmän kuin saman aineiston pojat: tytöissä kolme informanttia ei käytä sä-passiivia lainkaan, kun taas pojissa vastaava luku on seitsemän.

2011-aineiston esiintymät jakautuivat vanhaa aineistoa tasaisemmin eri informanttien välille. Kaikista 24 informantista 4 ei käytä sä-passiivia lainkaan. Nämä neljä ovat kaikki tyttöjä. Kaikki uuden aineiston pojat käyttävät sä-passiivia ainakin kerran, joskin informanttien välillä on tässäkin eroa: esimerkiksi LP_6:n puheessa on yksi sä-passiivi, kun LP_1:n puheessa niitä on 14.

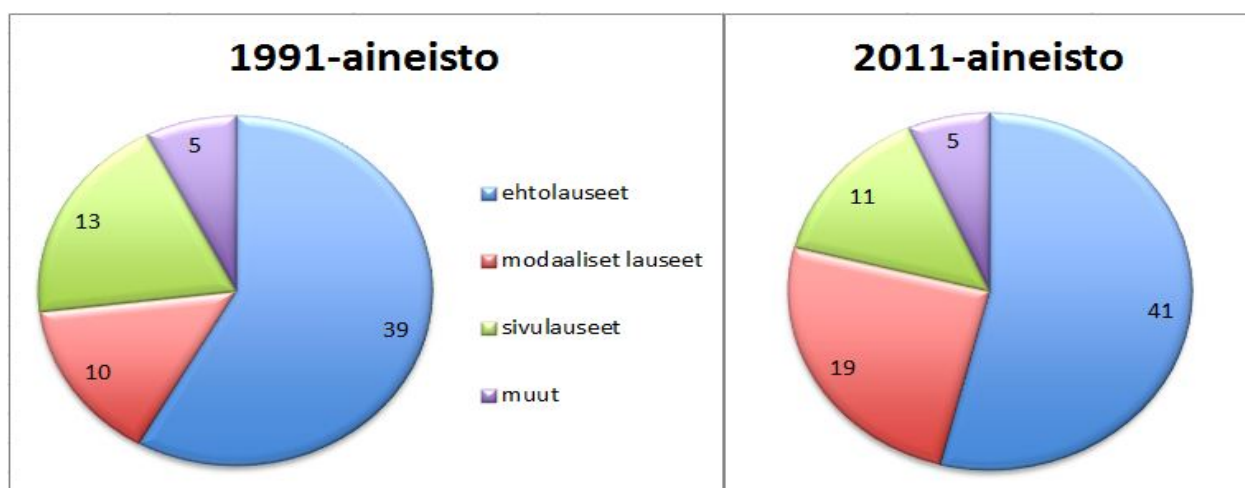
Suurimmat erot 1991-aineiston ja 2011-aineiston välillä ovat poikien puheessa. 1991-aineistossa 9 informanttia ei käytä sä-passiivia lainkaan, kun 2011-aineistossa kaikki pojat käyttävät. Tyttöjen välillä erot eivät ole niin

suuria: 1991-aineistossa 3 informanttia 9:stä ei käytä sä-passiivia, 2011-aineistossa 4 informanttia 12:sta ei käytä sä-passiivia lainkaan. Nuorten tyttöjen puheessa sä-passiivia on tämän aineiston perusteella käytetty saman verran jo 1990-luvulla. Poikien puheessa sä-passiivi on lisääntynyt 20 vuoden aikana ja muuttunut idiolektitason ilmiöstä yleisesti käytetyksi ilmaisuksi.

5 Sä-passiivin käyttökontekstit

Sä-passiivi esiintyy molemmissa aineistoissa samanlaisissa konteksteissa, ja siksi esittelen aineistojen esiintymät samassa luvussa. Sä-passiiviesiintymät voidaan aineistojen perusteella jakaa neljään ryhmään. Molemmissa aineistoissa sä-passiivit esiintyivät samoissa konteksteissa suunnilleen samassa suhteessa (ks. kuvio 1).

Kuvio 1: Sä-passiivin käyttökontekstit

Molemmissa aineistoissa sä-passiivia on eniten ehtolauseissa, joissa sä-passiivi näyttää esiintyvän ilman minkäänlaisia rajoitteita. Kaksi seuraavaa ryhmää ovat sivulauseet ja modaaliset lauseet, joissa sä-passiivia esiintyy molemmissa aineistoissa suunnilleen yhtä paljon. Modaalisiin lauseisiin on laskettu mukaan myös nesessiivirakenteet. 1991-aineistossa toiseksi suurin ryhmä on sivulauseet, mikä onkin luonnollista, sillä puhutussa kielessä varsinkin *että*-lauseita esiintyy paljon, koska *että*-sana esiintyy puheessa usein referoinnin merkkinä (ISK § 1158). 1991-aineiston kolmas ryhmä on modaaliset lauseet. 2011-aineistossa sä-passiivia on toiseksi eniten modaalisisissa lauseissa ja kolmanneksi eniten sivulauseissa. Neljännessä ryhmässä on ne esiintymät, jotka eivät sopineet edellä mainittuihin ryhmiin.

5.1 Sä-passiivi ehtolauseissa

Selvästi eniten sä-passiivia käytetään ehtolauseissa. Ehtolause on otollinen paikka sä-passiiville molemmissa aineistoissa: 1991-aineiston 67 esiintymästä 39 on ehtolauseessa (esimerkki 6), ja 2011-aineiston 76 esiintymästä ehtolauseessa on 41 (esimerkki 7). Aineiston perusteella näyttää siltä, että sä-passiivi on aina mahdollinen ehto ilmaisevissa lauseissa.

6. *LT91_3: aahh. sis, kyllä mä sen toisaalta ymmärräj **jos sä oot**, niin kuk kauheen nuori, **ja sä ekaa kertaa kokeilet** nik kylähän siinä ny helposti tulee liikaa otettua, mutta sillaij **jos sä rupeet** tätä meikäläisenki ikäluokkaaki oleej ja, siälä ihan turvallaan nin ei sekääm mum mielestä niin kuk kovi fiksua enää o.*
7. *LT11_4: no mä tykkään soitta yksin kylä paljo enemmän, ku orkesteriη kanssa. mut orkesteriη kanssa on sattet taas se et siä ei kukaanη kuule **jos sä soitat** vääri, ellei sull oo sooloo tai jotaim muta harvemmin niitä on, alttoviulusteilla ainakaa mulla ku mä, en oo yleensä äänejohtaja vaan mä oon siinä vieressä, etä äänejohtaja hoitaa yleensä ne soolot.*

Ehtolauseita käytetään, kun puheena ovat jollain tavalla keskenään riippuvaiset tai yhteenkuuluvat asiat. Ehtolauseet eivät siis ilmaise sitä, että asiat ovat toteutuneet tai toteutuvat, vaan sitä, että lauseessa ilmaistu asia on riippuvainen toisen ilmaistun asian todenmukaisuudesta. (ISK § 1595.) Suurin osa ehtolauseista, joissa sä-passiivi esiintyy, ovat *jos-niin* -lauseita (esimerkit 8 ja 9).

8. *LP11_4: mmä tiedä, ei sitä enään nykyään ajattele, ehkä sitä ylä-asteikäsenä ajatteli etä **jos sää poltat nii sä oot** hieno tyyppi mutta ei se enään lukiossa sillain oo.*

9. AP91_4: *ja sitä pitäs niη ku, ehkä, muuttaas suamev vanhemmissa että, ei se alkoholi ter rikollista että jos, muutaman kerran vuodessa ottaa sev verra että menee vähän sekasin, ei siitä viä, rikollista tu että se on ihan selvä käsitys, nykysin suomev vanhemmilla että, **jos sää juat tai poltat nis sä oot kriminaali suaraa.***

Temporaalisuus kuuluu olennaisesti ehtolauseisiin, sillä ajallisesti ehto on ennen seurausta. Etenkin geneerisissä lauseissa *kun*-lause voidaan tulkita ehtolauseeksi. (ISK § 1137.) Tällaisia *kun–niin* -lauseita, joissa sä-passiivi esiintyy, on 1991-aineistossa yhteensä 12 ja 2011-aineistossa 5. Ne on jaoteltu samaan ryhmään ehtolauseiden kanssa niiden merkityksen perusteella. Esimerkeissä 10 ja 11 näkyy, että tulkinta on samanlainen kuin ehtolauseissa, vaikka konjunktio onkin eri. Vaikkapa esimerkissä 10 puhejakson lopussa voisi yhtä hyvin olla *kun*-lauseen tilalla *jos*-lause: *jos tekniikka on hallussa, on modernia musiikkia helpompi soittaa* (esimerkki 10).

10. LP91_4: *kyl se o häirinny osittaim mutta, em mä tiäs se on kuitenkin että sää opit sen, tekniikan siihen soittamiseen ni, se, kuitenkin auttaa **sua soittamaan** sit modernimpaa musiikkia **ku sul on tekniikka hallussa.***

11. AP11_3: *Kylä ny mum mielestä voi käyttää niη ku just vaikka jonain uutena vuotena **ku sä oot** kuustoista **niin** kyä ny kaikilla teki sillon miäli.*

Ehto voi olla lauseen merkityksessä myös ilman konjunktiota (ISK § 1353). Esimerkissä 12 konjunktiota ei ole, mutta merkitys on sama kuin ehtolauseessa: *jos käyttää kannabista, saa vierotusoireita* (esimerkki 12).

12. LP11_1: *kannabikses on vähär rajummat ne vierotusoireet, **vedät** kuukaude ni **saat** toisen kuukaude vierotusoireita.*

Myöskään esimerkin 13 ensimmäisessä sä-passiiviesiintymässä ei ole konjunktioita lainkaan, mutta merkitys on sama kuin ehtolauseessa. Toisaalta saattaa myös olla, että alleviivattu *ku*-konjunktio vaikuttaa sä-passiivi-ilmaisuun asti, vaikka persoonan vaihtuminen vaikeuttaakin tätä tulkintaa. Esimerkistä kuitenkin näkyy, että ehdon merkitys voi olla lauseessa eri tavoin. (Esimerkki 13.)

*13. LT91_4: No, em mä tiä, semmoset, ainoo paikka missä mä oon sitä niη ku huomannu on, niη ku tommoset hianommat liikket, että sinnek ku menee ja, ja tota, **sä oot niη kun nuari nin ei sua tulla**, palvelee sielä sillä tavalla ku jotaiv vanhempaa ihmistä. Että tota, ja sittet taas, kun ne huamaa ne myyjät että sä oot ostamassa, mää olin kerran ostamassa laukkuja. ja tota, mää aikani kattelin sinä laukkuja ja mua ei tulluk kukaam palveleen sitte siinä, kum muj jälkee tuli asiakkaita ja niitä palveltiin kun ne_oli vanhempia kum minä.*

Esimerkissä 14 ei myöskään ole näkyvässä mitään konjunktioita, joka viittaisi kyseessä olevan ehtolause. Merkitys on kuitenkin sama kuin ehtolauseessa: *jos jättää kokeen kolmen viikon päähän uusintaan, ei muista niistä asioista enää mitään.*

*14. LT11_2: nii, sit tiätysti se etä jos on niη ku kipee sillon. Meill on ollu sellanen rästikoesysteemi että on niη ku viikon päästä sitte siitä voinu tehdä sen kokeen mut nyt ne on poistunu koska niit_on käytetty niin ettei vaan jaksa mennä tai eij_oo ehtiny lukee nii sitte siirrämpä rästikokeeseen. Et nyt on sitte uusinnat mikkä menee kolmev viikom päähä ja **sit sä et muista** enää niist mitään.*

Temporaaliset lauseet, joissa on konjunktio *ennen kuin*, voivat myös ilmaista ehtoa. Tällöin kyse on yleistyksestä eikä aikasuhteista. (ISK §1351.) (Esimerkki 15.)

15. LP91_4: *ehkä siin on se että pitäs kuiteηkis suomalaisten asiat hoitaa ensin kuntoon **enneη kus sä alat yrittääh** hoitaa koko maailman onηelmia.*

Samalla tavalla *vaikka*-lause voidaan tulkita yleistäväksi ehtolauseeksi. Esimerkissä 16 puheena ovat ylioppilaskirjoitukset ja se, miten hyvin ne mittaavat osaamista. Informantti puhuu yleistävästi kaikista ylioppilaskokeeseen osallistuvista *vaikka*-lauseessa, jossa käyttää sä-passiivia (esimerkki 16).

16. LT11_6: *Ei ei oikeestaan, että niiη ku **vaikka sää äänestät** sinne sen jonkun, jolla ois ehkä samallaiset, mielipiteet **ni et sää** saa sitä omaa ääntäs sinne kantaanη kuiteηkaa.*

5.2 Sä-passiivi modaaliverbien yhteydessä

Kun aineistojen esiintymät lasketaan yhteen, toiseksi suurin konteksti, jossa sä-passiivi esiintyy, on modaaliset lauseet. 1991-aineistossa modaalisia lauseita, joissa sä-passiivi esiintyy, on 10, ja 2011-aineistossa niitä on 19. Nesessiivilauseet on laskettu samaan ryhmään modaalisten lauseiden kanssa, ja niitä 1991-aineistossa on 1 ja 2011-aineistossa 7. Tässä luvussa esittelen, millaisissa modaalisisissa lauseissa sä-passiivi aineistossa esiintyy.

Modaaliverbeillä ilmaistaan mahdollisuutta ja välttämättömyyttä. Modaaliverbejä voidaan ryhmitellä eri tavoin, ja yksi niistä on ISK:ssa esitelty jako dynaamista, deonttista ja episteemistä mahdollisuutta ja välttämättömyyttä

ilmaiseviin kategorioihin. (ISK § 1562.) Yleistulkinnallinen *voida*-verbi voi esiintyä kaikissa näissä kategorioissa. Sen lisäksi on joitain merkitykseltään spesifimpejä verbejä, joilla on selkeästi dynaamista, deonttista tai episteemistä mahdollisuutta ilmaiseva merkitys. (ISK § 1566.)

Dynaaminen mahdollisuus kuvaa olosuhteista riippuvaa mahdollisuutta. Mahdollisuus voi riippua joko subjektin kykeneväisyydestä tai ulkoisista rajoitteista. *voida*-verbin lisäksi dynaamista mahdollisuutta voivat merkitä esimerkiksi verbit *pystyä* ja *osata*. (ISK § 1567.) Esimerkissä 17 mahdollisuutta rajoittavat ulkoiset asiat eli se, mitä netissä voi tehdä. Esimerkissä 18 puheena on jännittäminen ylioppilaskirjoituksissa eli kokeeseen osallistuvan oma kykeneväisyys. (Esimerkit 17 ja 18).

*17. LP11_5: ei siitä voi nettiä syyttääkää mutta kylähän se tietyiltä osin helpottaa sitä ku **sää pystyt** piilossa nimimerkin takana huuteleen. mutta emmä ny nettiä siitäkään syyttäis.*

*18. LT11_6: ei oikeestaa, se tilanne on nii erillainen kuk koulussa yleensä ni, ei se- ei se sillee. sielä **vaikka osaisit** nii ei välttämättä sitte tuu mielee **ku on- jännität** ja sillai.*

Deonttinen mahdollisuus on sitä, että jokin asia on mahdollinen, jos joku tai jokin antaa siihen luvan. Ilmaisun sallija voidaan joko ilmaista suoraan tai se on pääteltävissä kontekstista. (ISK § 1569.) Deonttista mahdollisuutta voivat kuvata verbit *voida* ja *saada*. Aineistossa sä-passiivi esiintyy deonttista mahdollisuutta ilmaisevissa lauseissa. Seuraavissa esimerkeissä asian sallija on pääteltävissä kontekstista (esimerkit 19 ja 20).

*19. LP11_4: ihan yhtälaila sielä pitäs olla samallinen, samallinen etiketti ja ohjeet ja säännöt että, mitä **sä voit sanoo** tai no siis sananvapauden takia **sä voit sanoa** mitä tahansa mutta siimuum mielest pitäs sanoo nii η ku omalla nimelläj ja naamallansa*

mitä sanoo että ei voi piiloutuu sinne nimimerkin taakke ja sieltä huudella kaikkee mitä päähän tulee.

20. LT11_2: *öö tää on paljon itsenäisempää **sä saat ite valita** oikeestaan, et mitä **sä opiskelet** tai niin ku mitä aineita ja mihi **haluut panostaa**. ja saa valita niin ku opettajaki vähän kattoo että kene kursselle haluu mennä.*

Episteemisellä modaaliverbillä ilmaistaan todennäköisyyttä, eli merkitys on 'on mahdollista, että'. Tulkinnaltaan episteeminen on esimerkiksi verbi *saattaa*. (ISK § 1571) Episteemiseksi tulkittavia modaaliverbiä esiintyy myös sä-passiivin kanssa (esimerkit 21 ja 22).

21. AP91_4: *että on jotain, tapaamisia ja, siälä näkee toisen tai yhden tekväj jonku tempun. no se **saattaa opettaas sen sulle** ja sää vastapalveluksena opetat jonku toisen tempun sille.*

22. AT91_1: *kyllä mum mielestä om mutta se riippuu sitten ihan ittestä että viittiikö niitä ettiä. -tä monesik kun niitä ei on niin kut tuadat tähän eteen että täss_om mahdollisuudet mitä **sää voit** harrastaa ni, sittek kuvitellaan että ei om mitääm mahdollisuuksia tehäm mitään koska niit ei viitti hakee.*

Modaaliverbeihin kuuluvat myös välttämättömyyttä ilmaisevat nesessiiviverbit, kuten *täytyä, pitää, tarvita* ja *joutua*. Verbi *täytyä* on väljämerkityksinen, kuten *voida*-verbi, ja tulkinta riippuu lauseyhteydestä. (ISK §1573–1574.)

Dynaamisilla nesessiiviverbeillä voidaan kuvata olosuhteista tai henkilön fyysisistä tai psyykkisistä ominaisuuksista johtuvaa pakkoa. Esimerkissä 23 olosuhteet eli Kelan käytännöt aiheuttavat pakon (esimerkki 23).

23. *Jos kela maksaa sulle kaksikymppiä enemmän **sum pitäis** olla laskenu se koko ajan heti et se on maksanu sulle enemmän, jos ei ni **sum pitää** maksaa se summa kaksinkertasena takas.*

Kun nesessiiviverbejä käytetään deonttisessa merkityksessä, niillä ilmaistaan velvollisuutta. Silloin niiden tehtävänä voi olla puhuteltavan toiminnan ohjailu, kun verbejä käytetään toisessa persoonassa. (ISK § 1573.) Aineiston perusteella näyttää siltä, että ohjailu ja ohjeistus on yksi sä-passiivin käyttöfunktio. Nesessiivisiä verbejä käytetään yksikön toisessa persoonassa ohjeiden antamiseen, mutta sä-passiivin käyttö tekee ohjeista yleisiä kaikille eikä pelkästään kuuntelijalle. Aineistossa sä-passiivia käytetään ohjeistukseen muutenkin kuin vain nesessiiviverbien kanssa (ks. luku 5.4). Esimerkissä 24 puhuja antaa ohjeita siitä, miten Sims-peliä pelataan (esimerkki 24).

24. *AT11_6: Just että pystyy kehittääs sen sims taitoja ja, just määh justii semmone sims bastinout (=Busting out) mikä on tullu pleikkari kakkoselle esimerkiks nii, siinä on sillai että muutetaan niinku kämpästä toiseen niin ku tyän perässä, että **sum pitää** saada y-yl- jos sä haluat niinku ylennyksiä saada ni **sum pitää** niitem perässä muuttaa kämpästä toiseej ja, tehä jotai taitoja ja esimerkiks kokkausta taij jotai karismaa opiskellaj ja, tietysti tehä ystäviäki, ja se on vähä semmonen.*

Seuraavassa puhejaksossa sä-passiivi esiintyy nesessiiviverbin *pitää* kanssa sekä modaaliverbin *pystyä* kanssa. Ensimmäisen rivin ”ei tulla muistuttamaan, että et ole saanut sitä suoritettua” on merkitykseltään aktiivimuotoinen eikä sä-passiivi, sillä siinä puhuja lainaa opettajaa, joka ei tule muistuttamaan suorittamattomasta kurssista (esimerkki 25).

25. *AP11_1: Ettei tulla muistuttaam mitää että sä et oo nys saanu sitä suoritettua että **sum pitää** ite kattoo se ja sitte sopia*

*opettajan kanssa erikseen etä millon sää etä miten **sää pystyt**
sen suorittaa*

Sä-passiivi voi esiintyä myös spesifimpien nesessiiviverbien kanssa, kuten esimerkiksi *pakottaa*-verbin kanssa. Aineistossa sä-passiivi esiintyy useimmiten *pitää*-verbin kanssa sekä kerran *pakottaa*-verbin kanssa (esimerkki 26).

*26. No tää om periaattes ku tää on vapaaehtosta ni täälä sitten ei
per- ei **sua ei pakoteta** tavallaan niin ku tekee oikestaam
mitään.*

Nesessiiviverbejä voidaan käyttää myös ilmaisemaan episteemistä varmuutta, esimerkiksi lauseessa *tämän täytyy olla työtaturma*. Puhuja siis päättelee asiantilan puhehetkellä. Episteemistä varmuutta ilmaisevat lauseet ovat usein perfektissä tai pluskvamperfektissä (*rikoksen on täytynyt jatkua kauan/ne olivat niin samanlaisia, että jonkun oli täytynyt ne tehdä*). (ISK § 1574.) Sä-passiivia ei esiinny aineistossa episteemistä varmuutta ilmaisevissa konteksteissa. Näyttää siltä, että sä-passiivia käytetään nimenomaan tulevaisuuteen sijoittuvissa ja arvelua sisältävissä lauseissa, joten puhehetken tilanteen arviointiin tai menneisyydestä puhumiseen sä-passiivi ei sovi (ks. tarkemmin luku 6.1).

5.3 Sä-passiivi sivulauseissa

Sä-passiiveja esiintyy aineistossa *että*-lauseissa, alisteisissa kysymyslauseissa ja relatiivilauseissa. *että*-lauseita, joissa sä-passiivi esiintyy, on molemmissa aineistoissa 9. Epäsuorissa kysymyslauseissa sä-passiivi esiintyy 1991-aineistossa 4 kertaa ja 2011-aineistossa 2 kertaa. Relatiivilauseessa sä-passiivi esiintyy kerran 2011-aineistossa. Nämä sivulauseet voivat esiintyä samoissa konteksteissa, ja siksi esittelen ne samassa luvussa. Aineiston perusteella näyttää

siltä, että kaikenlaisissa *että*-lauseissa ja alisteissa kysymyslauseissa sä-passiivi on mahdollinen, ellei lauseessa ole semanttisia rajoituksia sä-passiiville.

Koska kyseessä on puhekielen aineisto, on selvää, että *että*-lauseita esiintyy paljon referoinnin tai lauseen rajan merkkinä. Puhutussa kielessä *että* esiintyy usein interrogatiivisen lauseen alussa. (ISK § 1158.) Myös sä-passiivi on mahdollinen näissä referoivissa *että*-lauseissa. Näitä interrogatiivisia *että*-lauseita aineistoissa on yhteensä 9 eli puolet kaikista *että*-lauseista, joissa sä-passiivi esiintyy. Esimerkissä 27 on epäsuora kysymyslause, jossa *että* toimii referoinnin merkkinä. Kahden viimeisen rivin toisen persoonan käyttö on aktiivimuotoinen lainaus. (Esimerkki 27.)

*27. AT91_1: Sitä nyt on ehkä vähän, vaikee määritellä. Kylä mää luulisin että melkein kaikki vanhemmat o hyviä, sillai että tota, ne_oj just semmosia jokka nyt asettaa tommosia rajoja että pitää tullak kotiok koska sillon ainakit tiätää että, niille ei oo nin kun ihan sama **että missä sää oot ja koska sää tuut**, ja tota, sillain nyt että viittii pestäp pyyykkiä ja laittaa ruakaa ja tommosta ja, muutenkis sillai niin ku ollat tollai yhessä ettei nyt, sis mum mielestä se oj justiin, aika karseeta kum mitä jokkut vanhemmat tekee että, sanoo että ota tosta vähär rahaa ja lähen nin kun_että pois jaloista.*

Myös esimerkissä 28 on interrogatiivinen *että*-lause, joka toimii samalla myös ohjeistuksena (esimerkki 28).

*28. AT11_5: niin no jos niin ku haluaa laiuttaa niim mum mielestä ehkä se on enemmän siitä niin ku ruokatottumuksesta että pitäs niin kuk kattoo vähän että mi-, minkä verran syö ja, ja enemmän sitä että kuinka monesti päivässä **et onko se sitä että sää napsut** koko ajaj jotaki vai että, niin ku ehkä enemmä siihe pitäs*

*kiinnittää huomiota emmä tiä justii että ku alkaa karppaamaan
nii sitte jättää kaikem pois ja sitte syö vaa jotaki -*

HAASTATTELIJA: pekonia?

AT11_5: niij ja voita. ja kanammunia.

Usein *että*-lauseet, joissa sä-passiivi esiintyy, ovat yleisiä ohjeistuksia. Ohjeiden antaminen on muutenkin otollinen paikka sä-passiiville, minkä huomaa myös *että*-lauseiden käytöstä. Sekä edellinen esimerkki 28 sekä seuraava puhejakso ovat esimerkkejä ohjeistuksina toimivista *että*-lauseista. (esimerkki 29).

*29. LP91_4: kaikkein paras ois sinänsä semmonen **että, sää sanot**
vanhemilles kos- mihim mennessä **sää oot tulluk** kotiin että,
siihem mennessä sit myös tullaan kotiin.*

että-lause ja epäsuora kysymyslause toimivat usein myös virkkeen adverbiaalitäydennyksenä. Usein lausetäydennyksessä on mukana tukipronomini *siitä*, kuten esimerkissä 30. (ISK § 1153–1154.) Sä-passiivi voi esiintyä adverbiaalitäydennyksinä toimivissa *että*-lauseissa (esimerkit 30 ja 31).

*30. LP91_4: Se on ihan kiinni **siitä miten sää sen otat ja miten sää**
siitä ajattelet.*

*31. AP11_5: jaa nii siivojan töitä? se on varmaan just sillee etä
aatellaan että menee arvostus ja silleen etä **riippuu** vähän **etä**
mitä työtä sää teet, se riippuu kans ihan ihmisestä.*

Sä-passiivi voi esiintyä myös finaalityyppisissä rakenteissa, jotka ilmaisevat tapaa saada jokin asiointila aikaan. Finaalisen lauseen konjunktiona voi toimia joko *jotta*- tai *että*-konjunktiot. (ISK § 1133.) Esimerkissä 32 ei ole mitään konjunktiota, mutta lausuman merkitys on selvä: *täytyy mennä kysymään*

työnantajalta, jotta/että se näkee heti hakijan naaman ja saa jonkin vaikutelman (esimerkki 32).

32. LT11_2: *öö no siis mum mielestä täytyy vaam mennä kysyyn työnantaja-- **se näkee heti sun naamas** se saa heti susta jonku vaikutelman.*

että-lauseissa esiintyy sä-passiivi usein silloin, kun nollapersoona ei semanttisten rajoitustensa vuoksi ole mahdollinen (esimerkki 33). Tähän palaan tarkemmin luvussa 6.2.

33. LT11_2: *No se vähäv vaihtelee että kenen kanssa menee, muttaa, sillee vammalassa on kiva mennä että siel on niin paljo- tai ku kaikki on niin tuttuja **sulle**.*

Epäsuorissa kysymyslauseissa sä-passiivia käytetään usein ohjeistusten antamiseen, kuten *että*-lauseitakin. Tyypillinen sä-passiivin käyttö epäsuorissa kysymyslauseissa näkyy esimerkeissä 34 ja 35.

34. LP11_4: *se on ihan samantekevää sille **oppik sää** vai **ekkö opi**.*

35. LP91_4: *tietenki se on ittestään kiinnis se on siitä **mitä sä haluat tehdä ja miten sää teet miten sää asennoidut elämään**.*

Sä-passiivi voi esiintyä myös relatiivilauseissa. Aineistossa on vain yksi esiintymä sä-passiivista relatiivilauseessa (esimerkki 36).

36. AP91_4: *harjottelua harjottelua harjottelua, hyvim pieni prosentti siitä, koko, ajasta **mitä sää teet temppuja** on se **mitä***

sä oot lavalla että, se ol lähes yheksänkytäviiisprosenttisestip pelekkää yksin harjottelua.

5.4 Sä-passiivi muissa konteksteissa

Vaikuttaa siltä, että sä-passiivi voi melko vapaasti esiintyä muissakin kuin edellä esitellyissä yleisimmissä konteksteissa. Aineistoissa on yhteensä 10 sä-passiiviesiintymää, jotka eivät sovi edellä esiteltyihin ryhmiin. Molemmissa aineistoissa näitä oli 5. Näistä 10 puhejaksosta 6 on yleiseksi tarkoitettuja ohjeistuksia tai neuvoja. Näihin sä-passiivi näyttääkin sopivan hyvin. Nämä ohjeistukset esiintyvät yksinään, ilman modaaliverbiä tai ehtolauseetta, ja ne on sen takia jaoteltu erikseen. (Esimerkki 37.)

37. AT11_6: *sää niin ku luot itelles hahmon tai vaikka perheej ja, sit sä niin ku elät tai e-e- pistä- pistät ne niin ku elääj jonkillaista elämää siinä että simsejäki on tosi montaa erillaista että, esimerkiks joku sims kolmosen lemmikit, semmonen lisäosa joka on tullu just vähä aikaa sitte ni siinä sä voit tehä itelles lemmikkejä, ja näi ja sitte mut sä myös pystyt pelata niillä lemmikeillä, et se on niinku joku uus juttu et mä aat- se kuulostaa ihan kiinnostavalta et sä voit olla niin ku koira esimerkiks mä aat et toi toi kuulostaa aika mielenkiintoselta tavallaa. et tehää ihm- ihmisiä ja pelataaj ja eletään niin ku niitten elämää.*

Ohjeistuksia esiintyy kuitenkin paljon myös ehtolauseissa ja modaalisisissa lauseissa, kuten myös edellisestä esimerkistä 37 näkyy. Myös esimerkki 38 voidaan tulkita yleiseksi elämänohjeeksi (esimerkki 38).

38. LP91_4: *mitä itsenäisempi on ni sen, enemmän sä oot vastuussa omista teoistas ja omista sanoistas.*

Loput 4 sä-passiiviesiintymää, joita ei voida asettaa edellä esitettyihin kategorioihin, ovat sellaisissa lauseympäristöissä, joihin nollapersoonaa ei omien rajoitustensa vuoksi sovi. Voidaan siis ajatella näiden esiintymien kertovan siitä, että sä-passiivi on osaltaan yleistynyt suomen kielessä juuri nollapersoonan semanttisten rajoitusten vuoksi. Esittelen nämä esiintymät tarkemmin luvussa 6.2.

6 Sä-passiivi suhteessa muihin passiivi-ilmauksiin

Passiivilauseet ja geneeriset ilmaisut ovat suomen kielessä yleisiä. Usein näillä erilaisilla ilmaisuilla on omat vakiintuneet käyttökonspektstinsä, eikä niitä voida suoraan vaihtaa toisiinsa. Luvussa 6.1 esittelen, millaisia ovat sä-passiivin esiintymisehdot ja semanttiset rajoitukset ja luvuissa 6.2 ja 6.3, miten sä-passiivi suhtautuu suomen kielessä jo vakiintuneisiin geneerisiin ilmauksiin.

6.1 Sä-passiivin esiintymisehdot ja semanttiset rajoitukset

Aineiston analyysin perusteella näyttää siltä, että sä-passiivi voi esiintyä aina mahdollisuutta tai ehtoa ilmaisevissa lauseissa. Selkeimmät esimerkit tästä ovat ehtolauseet ja modaaliset lauseet. Kuitenkin myös *että*-lauseet ja alisteiset kysymyslauseet, joissa sä-passiivi esiintyy, ovat semanttisesti tulevaisuuteen sijoittuvia mahdollisuuksien kertomisia tai yleisiä ohjeita tai totuuksia. Koska sä-passiivita käytetään juuri hypoteettisuutta ilmaisevissa lauseissa, se esiintyy usein konditionaalimuotoisen verbin kanssa (esimerkit 39 ja 40).

39. LP91_4: *suames on niim paljo rajotettu se niitten käyttäminen ettäh **sä** itse asias **et sais** tappelutilanteessa ku yhden torjunnan tehdä.*

40. AT91_5: *että jos sä meet mihin tahansa ulkomaille, ja sää tapaatt siä jonku suomalaisen ni sä oot heti sen kanssa niη ku, **sä oisit** aina tuntenus sen ja, niη kus se_ois, melkein **sun** sisar taiv veli.*

Sä-passiivita ei käytetä yksittäisten tapahtumien kertomiseen (Leino & Östman 2008: 47.) Myös tässä tutkimuksessa käy ilmi, että sä-passiivilla ei voida kertoa spesifeistä tilanteista tai tapahtumista, sillä silloin geneeristä tulkintaa ei syntyisi. Sä-passiivita käytetään siis useimmiten modaalisisissa lauseissa, jotka yleensä jollain tavalla viittaavat joko kuviteltuun tilanteeseen tai tulevaisuudessa mahdollisesti tapahtuvaan asiaan. Menneisyydestä puhumiseen

sä-passiivi ei siis sovi. Tämän tutkimuksen aineistoissa sä-passiivivia käytettiin ainoastaan kahdesti menneen ajan aikamuotojen kanssa. Molemmissa tapauksissa imperfektimuotoinen verbi esiintyy ehtolauseessa, joka tässäkin tilanteessa poistaa sä-passiivin rajoitukset ja mahdollistaa geneerisen tulkinnan (esimerkit 41 ja 42).

41. LP11_1: *varsiṅki jossai äikässä ni just se et jos sum pitää kirjottaa joku teksti nii ei tarkastellav vaan sitä et kuiṅka **sä vastasit** tähän kysymykseen vaan et kuiṅka **sä sait** siitä, ulosantia ja tehtyä jotaiṅ ku just se että sä et ny vastannu täysin tarkalleen tähän kysymykseen.*

42. LT91_3: *meill_on nyttem meill_oli jaetut ryhmät, ruotsin tunnilla ja osalla enṅṅlannin tunneista. nin tota oli se kyllä ihan erilaista puhuas sis, mme tehtiij jotain tota, kielioppihommiakij ja jotain tämmösiä niik kup piänenä ryhmänä ni, siinä kun sillä opettajalla oli aikaa selittäj ja jos **sulla jäi** jotai epäselväks niin sill **oli** niṅ kun **aikaa tulla sun tykö** eikä sillee että huutaa sieltä kun, kolkytä oppilastakis sinä et katok kirjasta sivulta viiskytäseittemän.*

Sä-passiivi esiintyy aina lauseissa, joissa on inhimillinen subjekti, kuten muutkin suomen passiivimuodot. Sä-passiivi muistuttaa nollapersoonaa monelta osin, ja vaikuttaakin siltä, että nämä kaksi geneeristä ilmaisua ovat monelta osin rinnakkaiset. Sä-passiivilla on kuitenkin vähemmän semanttisia rajoituksia kuin nollapersoonalla (nollapersoonan semanttisista rajoituksista ks. luku 3.1.1). Nollapersoonaa vaatii joko puhujan tai kuulijan mahdollista kuulumista viittauksen kohteena olevien tekijöiden joukkoon. Sä-passiivi taas vaatii sekä puhujan että kuulijan kuulumista viittauksen kohteiden joukkoon (Leino ja Östman 2008: 47). Nollapersoonaa ja sä-passiivi eivät ole mahdollisia esimerkiksi seuraavassa lauseessa: **meiltä leikkaa taas tukia, *sä leikkaat meiltä tukia*. Sä-passiivi-ilmauksessa jää epäselväksi se, että puheessa tarkoitetaan

instituutiota, eikä se näin ollen sovi geneeriseksi ilmaukseksi toisin kuin yksipersonainen passiivi: *meiltä leikataan taas tukia*.

Kuten jo ylempänä todettiin, yleisten ohjeiden ja neuvojen antaminen näyttää olevan yksi sä-passiivin yleisimmistä funktioista. Ohjeita esiintyy aineistossa ehtolauseissa (esimerkki 43), modaali- ja nesessiiviverbien yhteydessä (esimerkki 44), *että*-lauseissa (esimerkki 45) ja epäsuorissa kysymyslauseissa (esimerkki 46).

43. AT11_6: *on. joo, tosi- et siä on hyvä ku siä pystyy lähettää viästejä ni pystyy just omana ittenänsä tai anonyyminä pystyy myös lähettää viästejä ja ne- , jos sä et oo ite käytä tumblria ja sä et oo tai vaikka et oo kirjautunu sisään ja sää kattot jonku blogia ni sä pystyt sillain niin ku myös lähettää anoyymiä viästejä vaikka (sä et ees) käytä sitä saittia olleḡkaa.*

44. LP91_4: *sellaneḡ ketju joka sum pitää muodostaa ni sit sull on vaikutusem mahdollisuudet mut ne on aika pienet.*

45. LP11_6: *mut sit taas toisaalta jos siihen suhtautuu sillä tavalla että okei se on sielä tulevaisuudessa on kumminḡki jotain, niin antaahan se paljon toivoa että sää vaan niin kun teet työs mitem parhaat taidot yrität parhaasi ja meet sinne ja sielä on jotain.*

46. LP91_4_ *tietenḡki se on ittestään kiinnis se on siitä mitä sä haluat tehdä ja miten sää teet sen miten sää asennoidut elämään*

Sä-passiivia voidaan käyttää myös, kun puhuja haluaa viitata itseensä. Myös Yli-Vakkuri (1986: 105) mainitsee sä-passiivin käytön tällaisessa tarkoituksessa. Esimerkin 47 puhuja esiintyy harrastelijataikurina ja kertoo siitä. Puhuja selvästi kertoo omista kokemuksistaan, mutta yleistää sen kaikkia koskevaksi käyttämällä sä-passiivia. Suomalaiseen puhekulttuuriin ei kuulu liiallinen itsensä korostaminen (Shore 1986: 53), mikä voi olla syynä sä-passiivin käytölle tällaisessa tilanteessa. (Esimerkki 47).

47. AP91_4: *harjottelua harjottelua harjottelua, hyvim pieni prosentti siitä, koko, ajasta mitä **sää teet** temppuja on se mitä **sä oot** lavalla että, se ol lähes yheksänkytäviisprosenttisestip pelekkää yksin harjottelua.*

Myös esimerkissä 48 puhuja kertoo itsestään ja omista kavereistaan Vammalassa, vaikka käyttää yleistävää sä-passiivia. (esimerkki 48).

48. LT11_1: *no se vähäv vaihtelee että kenen kanssa menee, muttaa, sillee vammalassa on kiva mennä että siel on niim paljo- tai ku kaikki on niin tuttuja **sulle**. nii siellä voij jutella ihan kenen kaa vaa että ne on kuitenki puolituttuja jostai, joko ne on ollu **sun kaa** samassa koulussa ja, joku jostai muualta tuttuja jonkuk kaverin kaveri.*

Sä-passiivia ei voida käyttää sellaisissa konteksteissa, joissa geneerinen tulkinta kärsii. Esimerkiksi tarkat ajan viittaukset eivät suosi sä-passiivia, sillä silloin lause ei saa geneeristä tulkintaa (*huomenna kello 5 sä meet nukkumaan). Kuitenkin tämän rajoituksen poistaa ehtolauseet (jos sä meet nukkumaan huomenna kello 5, sä heräät joskus iltapäivällä). Tarkat paikanilmaukset eivät kuitenkaan aseta samaa rajoitusta kuin ajanmääreet (esimerkki 49).

49. LP11_1: *mutta sitte on jotaim muita niin ku joku Virtasen tunti et se ei nyp pakosti oo mukavaa mut **sä opit** sen aiheen.*

Sä-passiivi kutsuu kuulijaa tunnistamaan itsensä lausumasta nollapersoonaa selvemmin (Laitinen 1995: 347). Puhuja voi käyttää sä-passiivia osoittamaan, että hänen ajatuksensa ovat ehkä myös kuulijan ajatuksia ja näin

ollen yleisesti hyväksytyjä totuuksia. Esimerkiksi erimielisyyden ilmaiseminen voi uhata puhujan tai kuulijan positiivia kasvoja (Brown & Levinson 1988: 65–68). Käyttämällä sä-passiivia puhuja voi suojella omia kasvojaan esittämällä oman ajatuksensa myös kuulijan ajatuksena ja näin ikään kuin yleisesti hyväksyttynä totuutena. Näin puhuja saattaa myös tehdä hankalaksi kuulijan erimielisyyden ilmaisemisen. Tämä voi olla myös syy, miksi sä-passiivia ei pidetä kohteliaan puheen muotona.

Sä-passiivi näyttää esiintyvän aina siis joko ehto- tai modaalisuutta ilmaisevissa lauseissa, ohjeistuksissa tai muuten jollain tavalla tulevaisuuteen sijoittuvissa toteamuksissa. Sä-passiivilla ei kerrota yksittäisiä tapahtumia tai asiointiloja. Sä-passiivi on geneerinen ilmaus, mutta sitä voidaan käyttää silloin, kun kerrotaan itsestä ja halutaan häivyttää lausumasta omaa persoonaa.

6.2 Sä-passiivi ja nollapersoonaa

Vaikuttaa siltä, että sä-passiivi on asettumassa semanttisesti nollapersoonan rinnalle. Sä-passiivi ja nollapersoonaa vaihtelevat usein samassa puhejaksossa (esimerkki 50), mikä voi olla osoitus siitä, että nämä kaksi geneeristä ilmaisua ovat rinnakkaiset.

50. AP11_2: Vaikka Ø löytää niin ku sen kaikkein parhaan niin ku teoksen siitä yhestä biisistä nii sitte ku sää ru- soitat sitä sen biisin kanssa ni se saattaa silti kuulosta vähä erillaiselta.

Laitisen (1995: 347) mukaan sä-passiivilta puuttuvat kokonaan nollapersoonan semanttiset rajoitukset (nollapersoonan esiintymisehdoista ks. luku 3.1.1), ja siksi sä-passiiville on kielenkäytössä tarvetta. Tämä vaikuttaa pitävän paikkansa, vaikka kokonaan semanttisista rajoituksista ei päästä eroon sä-passiivinkaan kanssa. Sä-passiivi ei sovi yksittäisten asioiden ja tapahtumien kertomiseen, ja esimerkiksi tarkat ajanmääreet asettavat rajoituksia sä-passiivin

käytölle. Kuitenkin on monia tapauksia, joissa sä-passiivia voidaan käyttää, kun nollapersoonaa ei semanttisesti sovi lauseeseen.

Tarkat ajanmääreet eivät ole otollisia sä-passiiville eivätkä nollapersoonalle. Paikan adverbiaalit taas sallivat yleensä molemmat ilmaisut. Usein sä-passiivi sopii väljemmin paikan ilmausten kanssa: esimerkissä 51 nollapersoonaa ei sopisi lauseeseen, mutta sä-passiivi sopii. (Esimerkki 51.)

*51. LP11_4: se on ihan samantekevää sille **oppiik sää** vai **ekkö opi**.*

Edellisessä esimerkissä nollapersoonaa ei voisi käyttää ilman tarkempaa paikanmäärettä (**on ihan samantekevää sille, oppiiko Ø vai eikö opi*). Esimerkiksi *siellä*-pronominia käyttämällä lauseesta tulee kieliopillinen (*oppiiko Ø siellä vai eikö opi*). Lisäämällä *siellä*-pronominin lauseeseen tulee merkitys 'milloin tahansa, kun on siellä', jolloin nollapersoonaa sopii lauseeseen. Sä-passiivi taas sopii lauseeseen ilman pronominiakin.

Nolla sopii minkä tahansa lauseenjäsenen paikalle, jos samassa yhteydessä on muitakin nollasubjekttilauseita. Silloin kaikki nollat ymmärretään keskenään samatarkoitteisiksi ja avoimiksi (ISK § 1348.) Esimerkissä 52 nollapersoonaa ei olisi mahdollinen, sillä virkkeessä on subjektina *kokki*, joten nollalle ei synny geneeristä tulkintaa (**Kokki tekee ruuan ja maustaa sen oman makunsa mukaan ja Ø päättää tykkääkö siitä vai ei*). Sä-passiivia käyttämällä geneerinen tulkinta syntyy (esimerkki 52).

*52. AP91_4: kut tuoll on sitä ruakaa et ni, ne ei voim maustaas sitä ruakaa sillain, että, osa, että ne jotka tykkää että se on mautonta ni, ne sitten tykkää sillä, joittenkin mielestä se saattaa ollav viä liikakim maustettua muta ravintolaruoka se menee siihen että, kokki tekee sulle ruuam maustaa sen omam makus mukaaj ja **sää päätät sitten tykkääk sää siitä vai et.***

Vaikuttaakin siltä, että puhujat usein aloittavat puhejaksonsa nollapersoonalla mutta siirtyvät käyttämään sä-passiivia, kun nollapersoonan semanttiset rajoitukset astuvat voimaan. Nollapersoonana toimii parhaiten kokijarakenteissa, joissa se on vaikutuksenalainen subjekti ja joissa se on jossain muussa sijassa kuin nominatiivissa (Laitinen 1995: 340). Esimerkissä 53 ensimmäinen sä-passiiviesiintymä ei ole otollinen nollapersoonalle ainakaan ilman ehtolausetta tai rajoitukset poistavaa *sitä*-pronomia (**suomessa se on usein että Ø on sijaisperhe sitte*), ja siksi puhuja onkin korvannut sen selvemällä geneerisellä ilmaisulla, sä-passiivilla. (Esimerkki 53).

*53. LT11_2: että tärkeintä on mum mielestä se että, jokainen lapsi sais, rakastavan kodin. ja nimenomaa niin ku adoptiossa nii se että ois niin kun, erityisesti niin ku haluaisin että suomalaiset lapset sais, että suomessa ei ois niin ku lasten kodissa niim paljol lapsia, mutta se on taas vaikeempi saada ehkä adoptio-oikeutta suomessa että suomessa se on usein että **sä oot** sijaisperhe sitte, mikä sitte taas pelottaa, se että yhtäkkiä ne va- oikeet piologiset vanhemmat voi tulla ja ottaa **sen sun lapsen sulta**.*

Nollapersoonaa ei voi objektivoida toisen havainnon kohteeksi, vaan sen tarkoite on yleensä vaikutuksenalainen kokija. Sen takia sillä ei voida korvata seuraavien esimerkkien sä-passiivimuotoja. (Esimerkit 54, 55 ja 56).

*54. AT91_5: että jos joku, on tökerö ja, **puhuu ihan tylästi sua kohtaa**, niin tota, sää vaan ajattelet helposti et joo sillo huono päivä tai, se on kiukkunen tais se ei on nukkunuv viime yänä taij jotai tämmöstä, nin tota, sittet tajutas seki että, että ku ittep puhuu taas sillai rumasti, nii se toinev voi ajatella, sis kuiteenkip postitiivisestis sua kohtaa. se että ihmiset oppis ajatteleen sillai, positiivisesti, ja sitte, uskois se että toisetki ajattee. ja sittes*

selvittää sen kans että ajatteleeko se (nauraa) toinev vai että korjaa mokansaj ja pyytää anteeks.

55. *LT91_3: No se oli kaikem mamman (=maailman) solun osia ja, niistä kauheita, nimiä sis, mää muistam meil_oli yksilön kehitystä siinä_oli joku, siis semmonen saakelin solupallo siin_oli ensin se oli joku, odota, se_oli em mä muistam missä järjestyksessä ne menee muuta morula blastula ja grastula ja sis jotai tämmösiä, ihan niiη kun tota, tämmösiä kauheita sivistyssanahirviöitä joita meiän tarvi painaap päähämme, kukaan **tuu sulta** ikinä kaupuniηilla kysyyn että hei tiedäkkö mikä soluvaihet tää on ja mitä nyt tapahtuu ja, emä mä tiäs se oli nin tota, se ei ollu käytännölläheistä.*

56. *LT11_1: No ssemmonen ketä ei- ketä ei oikeen kiinnosta niiη ku se että, opitaanko tätä asiaa tai, tait on jotenki epäkannustava semmonen että et sä tätä kuitenkaan tuu koskaan tarviim missään tai- et sä tätä kuitenkaan kirjota tätä ainetta että tää nyt on ihan sama (nauraa) tai on niiη ku välimpitämätön sitä, ainetta ja **sua kohtaan**.*

Nollapersoona ei sovi omistajaksi, mutta toinen persoona sopii. Edes ehtolauseessa nolla ei sovi aina omistajaksi, toisin kuin sä-passiivi. (Laitinen 1995: 348, alav. 19.) Esimerkin 57 sä-passiivilla ei voisi korvata nollalla edes ehtolauseessa. Huomioitavaa on se, että puhuja käyttää koko puhejaksossa nollapersoonaa, mutta vaihtaa sä-passiiviin, kun nollapersoonan rajoitukset tulevat voimaan eli silloin, kun pitää ilmaista omistaja. (Esimerkki 57.) Myös esimerkin 58 puhuja ilmaisee omistajan sä-passiivilla (esimerkki 58).

57. *LT91_4: No just siitä että huolehtii että, ja sitte antaa niitä kotiintuloaikoja ja kaikkea tämmöstä. Ja sillä ta- lailla että, kaikesta tämmösestä, kyttek- kyselee ja on kiinnostunu **sun asioistas** ja, ja, kaikesta sis semmosestakim mikä ei välttämättä niin ehkä kiinnostakkaan niitä mutta etä kyselee ja, ottaa ja*

juttelee ja, semmosta ihan nin ku että ottaa, ettei otas sitä semmosena että vaan määräilee ja käskee vaan että, muutenki on sitte.

*58. LT91_3: em mää tiärä. tota, esimerkiks kiälissä mum mielestä siä sais ollap puhekkoe. ei siä niin kun, mitä se **sun kielitaidostas** sanoo jos sä osaat lämmeäj jotain oikeita artikkeleja johonkin aukkoihin nin ei, mum mielestä se ei on niin kum mitää. että mum mielestä se mitä sää saat, ittes ilmastua ja, miten sää pystyt niin kun, puhuun ja silleiv viälä että toiset ymmärtää ni se om mum mielestä se tärkein osa siitä.*

Esimerkissä 59 ilmauksessa olevat sä-passiivi ja nollapersoonat ovat viittaukseltaan keskenään yhtä epäspesifejä. Puhuja ei viittaa lausahduksellaan suoraan kuulijaan vaan antaa yleisen ohjeen. (Esimerkki 59.)

59. LP11_4: mitä itsenäisempi Ø on ni sen, enemmän sä oot vastuussa omista teoistas ja omista sanoistas.

Laitisen (1995) mukaan esimerkin 59 tilanteessa nollapersoonat jättäisi puheessa viittauksen omaan itseensä epäselväksi (*mitä itsenäisempi on, sitä enemmän on vastuussa omista teoistaan ja sanoistaan*). Tämän takia sä-passiivi on puheessa välttämätönkin, sillä se selventää viittauksen omaan itseensä. (Laitinen 1995: 347.) Vaikka merkitys voi tulla selväksi myös nollapersoonaa käyttämällä, sä-passiivia käyttämällä puhuja korostaa puheena olevien omien tekojen merkitystä ja tekee lausahduksesta spesifimmän ja painokkaamman ohjeen. Lisäksi sä-passiivi kutsuu kuulijaa tunnistamaan itsensä geneerisen lauseen subjektista nollaa selvemmin (mp.). Myös esimerkissä 60 näkyy, miten sä-passiivin käyttö selventää viittausta omaan itseensä. Viimeisen rivin sä-passiivia ei voisi korvata nollapersoonalla, sillä silloin viittaus omaan itseensä jäisi epäselväksi. Sä-passiivia käyttämällä puhuja kertoo, millainen on huono opettaja oppilasta kohtaan. (Esimerkki 60).

60. LT11_1: *No ssemmonen ketä ei- ketä ei oikeen kiinnosta niin ku se että, opitaanko tätä asiaa tai, tait on jotenki epäkannustava ssemmonen että et sä tätä kuitenkaan tuu koskaan tarviim missään tai- et sä tätä kuitenkaan kirjota tätä ainetta että tää nyt on ihan sama (nauraa) tai on niin ku välipitämätön sitä, ainetta ja **sua kohtaan**.*

Ohjeistuksiin sä-passiivi vaikuttaa sopivan kattavammin kuin nollapersoonaa. Esimerkissä 61 kahden ensimmäisen rivin sä-passiiveja ei voisi korvata nollapersoonalla (**luo itselleen hahmon tai perheen ja elää jonkinlaista elämää*). Kun taas riveillä 6, 7 ja 8 ohjeistuksissa on mukana modaaliverbi, voisi sä-passiivin tilalla on myös nollapersoonaa. Sä-passiivilla ei siis ole kaikkia nollapersoonan rajoituksia: sitä voidaan käyttää ohjeistuksissa ilman modaaliverbejäkin. (Esimerkki 61.)

61. AT11_6: ***Sää** niin ku **luot** itelles hahmon tai vaikka perheej ja, sit **sä** niin ku **elät** tai e-e- pistä- pistät ne niin ku elääj jonkillaista elämää siinä että simsejäki on tosi montaa erillaista että, esimerkiks joku sims kolmosen lemmikit, ssemmonen lisäosa joka on tullu just vähä aikaa sitte ni siinä **sä voit tehdä** itelles lemmikkejä, ja näi ja sitte mut **sä** myös **pystyt pelata** niillä lemmikeillä, et se on niinku joku uus juttu et mä aat- se kuulostaa ihan kiinnostavalta et **sä voit olla** niin ku koira esimerkiks mä aat et toi toi kuulostaa aika mielenkiintoselta tavallaa. Et tehää ihm- ihmisiä ja pelataaj ja eletään niin ku niitten elämää.*

Nollapersoonaa ei tavallisesti ole kielipillinen yksinkertaisena päälauseena. *sitä*-pronomini usein poistaa nämä rajoitukset. Esimerkissä 62 toisen rivin sä-passiivi on ymmärrettävä yksinäänkin, mutta nollapersoonaa

tarvitsisi *sitä*-pronominin, jotta lause olisi kieliopillinen (*sitä* ∅ *ajattelee helposti*) (esimerkki 62).

62. *Että jos joku, on tökerök ja, puhuu ihan tylsty sua kohtaa, niin tota, sää vaan ajattelet helposti et joo sillo huono päivä ta, se: on kiukkunen tais se ei on nukkunuv viime yänä tais jotai tämmöstä, nin tota, sattet tajutas seki että, että ku ittep puhuu taas sillai rumasti, nii se toinev voi ajatella, sis kuitenkin postitiivisestis sua kohtaa. Se että ihmiset oppis ajatteleen sillai, positiivisesti, ja sitte, uskois se että toisetki ajattelee. Ja sattes selvittää sen kans että ajatteleeko se (nauraa) toinev vai että korjaa mokansaj ja pyytää anteeks.*

Nollapersoona voi esiintyä *että*-lauseessa, jos toinen seuraavista ehdoista täyttyy: 1. *että*-lause olisi kieliopillinen yksinään tai 2. hallitsevassakin rakenteessa on jo kadonnut henkilö (Hakulinen & Karttunen 1973: 26). Esimerkissä 63 nollapersoona ei olisi *että*-lauseessa mahdollinen, sillä kumpikaan näistä ehdoista ei täyty (**ja sitte taas, kun ne huomaa ne myyjät, että ∅ on ostamassa*). *Sä*-passiivilla taas ei tällaisia ehtoja ole. (Esimerkki 63).

63. *LT9_4: No, em mä tiä, semmoset, ainoo paikka missä mä oon sitä niη ku huomannu on, niη ku tommoset hianommat liikkeet, että sinnek ku menee ja, ja tota, sä oot niη kun nuari nin ei sua tulla, palvelee sielä sillä tavalla ku jotaiv vanhempaa ihmistä. että tota, ja sattet taas, kun ne huomaa ne myyjät että sä oot ostamassa, mää olin kerran ostamassa laukkua. ja tota, mää aikani kattelin sinä laukkuja ja mua ei tulluk kukaam palveleen sitte siinä, kum muj jälkee tuli asiakkaita ja niitä palveltiin kun ne_oli vanhempia kum minä.*

Myöskään esimerkissä 64 nollapersoonaa ei olisi mahdollinen, sillä hallitsevassa lauseessa ei ole kadonnutta henkilöä, vaan tekijänä ovat *ne* eli vanhemmat. Kun nollapersoonaa ei ole mahdollinen, sä-passiivilla lauseesta voidaan tehdä geneerinen. (Esimerkki 64).

64. AT91_1: *sitä nyt on ehkä vähän, vaikee määritellä. Kylä mää luulisin että melkein kaikki vanhemmat o hyviä, sillai että tota, ne_oj just semmosia jotka nyt asettaa tommosia rajoja että pitää tullak kotiok koska sillon ainakit tiätää että, niille ei oo niη kun ihan sama **että missä sää oot ja koska sää tuut**, ja tota, sillain nyt että viittii pestäp pyyykkiä ja laittaa ruakaa ja tommosta ja, muutenkis sillai niin ku ollat tollai yhessä ettei nyt, sis mum mielestä se oj justiin, aika karseeta kum mitä jokkut vanhemmat tekee että, sanoo että otat tosta vähär rahaa ja lähen nin kun_että pois jaloista.*

Nollapersoonan rajoitukset *että*-lauseissa voivat olla yksi syy sä-passiivin lisääntyneelle käytölle puheessa. Puheessa pitkät virkkeet, joissa on paljon referoivia *että*-lauseita, ovat hyvin yleisiä. Nollapersoonaa ei voida käyttää, jos nollat eivät ole kaikissa lauseissa avoimia ja näin samatarkoitteisia. Sä-passiivi taas näissä paikoissa ymmärretään aina geneeriseksi, ja sen takia se on hyvä keino puheessa.

Yhteenvetona voidaan siis sanoa, että vaikuttaa siltä, että sä-passiiville on kielenkäytössä tarvetta juuri nollapersoonan semanttisten rajoitusten vuoksi. Aineistossa on useita esimerkkejä, joissa puhuja aloittaa puhejakson nollapersoonalla, mutta vaihtaa sä-passiiviin, kun nollapersoonaa käytettäessä geneerinen viittaus jäisi epäselväksi. Yksi tutkimuksen lähtökohdista oli se Laitisen (1995) huomio, jonka mukaan kaikista nollapersoonan rajoituksista päästään eroon sä-passiivilla käyttämällä. Näyttää siltä, että tämä pitää osittain paikkansa: sä-passiivilla on kyllä vähemmän rajoituksia kuin nollapersoonalla, mutta kaikilta semanttisilta rajoituksilta ei välttyä sä-passiiviakaan käyttämällä.

6.3 Sä-passiivi ja yksipersonainen passiivi

Yksipersonainen passiivi on suomen kielessä yleinen rakenne. Sen käytöllä ei ole paljon rajoituksia, eikä sitä siksi tavallisesti tarvitse korvata muilla geneerisillä ilmauksilla. Tässä luvussa suhteutan toisiinsa sä-passiivin ja yksipersonaisen passiivin käyttökonteksteja.

Yksipersonainen passiivi, nollapersoona ja sä-passiivi vaativat inhimillisen implisiittisen subjektin, eli tässä suhteessa niiden käyttö on samankaltaista. Yksipersonaisella passiivilauseella nostetaan teema huomion kohteeksi, kun taas nollapersoonassa subjektin paikka jää tyhjäksi (ISK § 1330). Tässä suhteessa sä-passiivi muistuttaa nollapersoonaa, sillä suurimman huomion ilmauksessa saa geneerinen tekijöiden joukko eikä niinkään lauseen teema.

Yksipersonaisesta passiivista ei kuitenkaan voida muodostaa nesessiivirakennetta. Nollapersoona on korvaamassa tätä aukkoa. (ISK § 1355.) Myös sä-passiivi sopii erityisen hyvin juuri nesessiivirakenteisiin (esimerkki 65).

*65. LP11_2: Ei se niiηku välttämättä jos ny otetaan politiikkaan tie ni eihä se välttämättä tarkota sitä että **sum pitäs** opiskella välttämättä justiin sitä mutta--*

Sä-passiivin ja nollalauseen käyttö näyttää vaativan puhujan ja kuulijan mahdollista kuulumista puheena olevaan epämääräisten tekijöiden joukkoon. Yksipersonainen passiivi ei vaadi, joten puhuttaessa esimerkiksi instituutioista tai valtiosta yksipersonainen passiivi on ainut tilanteeseen sopiva geneerinen ilmaus.

Passiivi ja nollapersoona ovat yleisimmät keinot, kun halutaan välttää suoraa viittaamista puhujaan tai kuulijaan. Kun puhuja haluaa viitata itseensä, nollapersoonan käyttö on vakiintunut osa kohteliaisuusstrategiaa, mutta passiivilla viitataan puhujaan vain emotionaalisesti latautuneissa tilanteissa (Hakulinen 1987: 213–214, Seppänen 1989: 206). Tässä suhteessa

sä-passiivi muistuttaa nollapersoonaa, koska sitä käytetään yleisesti viitatessa itseensä (esimerkki 66).

*66. AP91_4: harjottelua harjottelua harjottelua, hyvim pieni prosentti siitä, koko, ajasta mitä **sää teet** temppuja on se mitä **sä oot** lavalla että, se ol lähes yheksänkytäviisprosenttisestip pelekkää yksin harjottelua.*

Sekä nollapersoonaa että yksipersoonainen passiivi ovat ensisijaisesti kohteliaan puheen muotoja. (Yli-Vakkuri 1986: 113–115). Tässä suhteessa sä-passiivin käyttö on päinvastaista, sillä sä-passiivin käyttöä ei yleisesti pidetä kohteliaana. Sä-passiivivia käytetäänkin todennäköisesti enemmän epämuodollisissa tilanteissa. Toisaalta tämä ei välttämättä pidä enää paikkaansa nuorten keskuudessa, mistä kertoo se, että sä-passiivivia käytetään kirjoitelmissa jopa ylioppilaskirjoituksissa (Suomen Kuvalehti 7/2012).

Nollapersoonaa käytetään yleisesti muiden yksikön persoonamuotojen sijasta ja passiivimuotoja monikon persoonamuotojen sijasta (Yli-Vakkuri 1986: 91). Passiivin käyttö ohjaa tulkitsemaan, että viittauksen kohde on monikko, kun taas nollapersoonaa käytetään tavallisesti viittaamisessa yksikön ensimmäisen tai toisen persoonan tilalla. (Seppänen 1989: 207.) Sä-passiivilla taas voidaan viitata yksikön ensimmäiseen persoonaan ja toisaalta suurempaan epämääräisten tekijöiden joukkoon, jossa puhuja tai kuulija voivat mahdollisesti olla mukana.

7 Lopuksi

Tässä tutkimuksessa olen vertaillut kahta puhekielen aineistoa vuosilta 1991–1992 ja 2011–2012. Molemmissa aineistoissa sä-passiivin käyttökontekstit ovat samat, mikä viittaa siihen, että sä-passiivilla on omat konventionaalistuneet käyttökontekstinsä. Sä-passiivin käyttö on lisääntynyt jonkin verran kahdessakymmenessä vuodessa, mutta ei kovin merkittävästi. Olisikin mielenkiintoista vertailla näitä kahta aineistoa esimerkiksi 1970-luvulla kerättyyn puhekielen aineistoon ja tutkia, miten paljon käyttö on lisääntynyt 40 vuoden aikana. Tämän aineiston perusteella vaikuttaa kuitenkin siltä, että kahdessakymmenessä vuodessa sä-passiivin käyttö on hivuttautunut yleisimmin nuorten puhekieleen, kun se 1990-luvulla oli enemmän idiolektitason ilmiö.

Yleisimmin sä-passiivia käytetään modaalisuutta ja mahdollisuutta ilmaisevissa lauseissa, mutta se ei ole mahdoton kovinkaan monessa kontekstissa. Yleisimmin sä-passiivi siis esiintyy ehtolauseissa ja modaaliverbien yhteydessä. Näiden lisäksi sä-passiivi esiintyy tyypillisesti *että*-lauseissa ja epäsuorissa kysymyslauseissa.

Sä-passiivia käytetään usein erilaisissa yleisiksi tarkoitetuissa ohjeistuksissa sekä modaaliverbien kanssa *että* ilman. Sä-passiivilla puhuja voi viitata suurempaan epämääräisten tekijöiden joukkoon, jossa puhuja tai kuulija ovat mahdollisesti mukana, tai puhuja voi viitata sillä itseensä. Itseensä viittaamisessa sä-passiivia voidaan käyttää, kun puhuja haluaa häivyttää lausumasta omaa persoonaansa, mikä on tyypillistä suomalaiselle puhekulttuurille (Shore 1986: 53). Sen lisäksi puhuja voi sä-passiivia käyttämällä tehdä lausumastaan yleisimmin ajateltuja totuuksia ja tehdä oletuksen, että kuulijakin on samaa mieltä hänen kanssaan, sillä sä-passiivi kutsuu kuulijaa tunnistamaan itsensä viittauksesta. Tämäkin voi olla strategia, jolla puhuja suojelee omia kasvojaan.

Sä-passiivilla ei vaikuta olevan kovin paljon semanttisia rajoituksia. Ainoastaan silloin kun geneerinen tulkinta kärsii, sä-passiivia ei voida käyttää. Esimerkiksi tarkat ajanilmaukset voivat rajoittaa geneeristä tulkintaa, jolloin sä-passiivi ei ole mahdollinen. Toinen rajoitus sä-passiiville on

se, että ilmaus vaatii sekä puhujan että kuulijan mahdollista kuulumista epämääräisten viittauksen kohteiden joukkoon (Leino & Östman 2008: 45).

Seppänen (2000: 17) mainitsee, että sä-passiivää käytettäessä väärintulkinnat ovat mahdollisia, kun kuulija ajattelee, että viittaus on tarkoitettu suoraan hänelle, vaikka puhuja tarkoittaakin ilmaisullaan suurempaa epämääräistä joukkoa. Kummassakaan analysoimassani aineistossa ei ollut esiintymiä, joissa väärintulkinta olisi ollut mahdollinen. Geneerisiksi tarkoitetut yksikön toisen persoonan käytöt olivat aina selvästi kontekstista pääteltäviä. Haastattelut eivät kuitenkaan vastaa normaaleja kielenkäyttötilanteita, ja arjen tilanteissa sekaannuksia voikin syntyä.

Sä-passiivaa käytetään monelta osin rinnakkain nollapersoonan kanssa. Lea Laitisen (1995, 2006) huomio siitä, että sä-passiivaa käyttämällä nollapersoonan semanttisista rajoituksista päästään eroon, vaikuttaa pitävän paikkansa. On useita tilanteita, joissa puhuja siirtyy nollapersoonasta käyttämään sä-passiivaa, kun nollapersoonan rajoituksen astuvat voimaan. Nämä rajoitukset ovatkin todennäköisesti olleet osasyynä sä-passiivin yleistymiselle.

Nollapersoonaa ei sovi toisen havainnon kohteena olevaksi objektiksi, vaan sitä käytetään yleensä tilanteissa, joissa nolla on kokijan asemassa. Sen lisäksi nollalla ei voida ilmaista omistajaa. Sä-passiivilla taas ei ole näitä rajoituksia, ja tällaisissa paikoissa sä-passiivaa yleensä käytetäänkin. Lisäksi sä-passiivi kutsuu kuulijaa tunnistamaan itsensä lausumasta nollapersoonaa selvemmin ja selventää viittaukset puhujaan itseensä nollaa selvemmin.

Ohjeistuksissa käytetään usein sekä nollapersoonaa että sä-passiivaa. Nollapersoonaa ei kuitenkaan sovi ohjeistuksiin, joissa ei ole ehdon tai modaalisuuden merkitystä. Sä-passiivilla tällaista rajoitusta ei ole, ja sitä käytetäänkin ohjeistuksissa ahkerasti. Normatiivisiin ohjeistuksiin nollapersoonaa ei sovi lainkaan. Sä-passiivikaan ei sovi normatiivisiin ohjeistuksiin aukottomasti, mutta sen käyttö ei ole ainakaan niin rajoitettua kuin nollapersoonan.

Sä-passiivaa esiintyy siis eniten modaalisuutta ja ehtoa ilmaisevissa lauseissa. Näiden lisäksi sä-passiivaa on paljon *että*-lauseissa. *että*-lauseita on luonnollisesti puhekielen aineistossa paljon, sillä *että* on usein puheessa referoinnin merkinä (ISK § 1158). Nollapersoonan käyttö on *että*-lauseissa

joskus ongelmallista, sillä sitä voidaan käyttää vain, jos sivulause olisi kieliopillinen yksinäänkin tai jos hallitsevassakin rakenteessa on kadonnut henkilö. Puhekielessä yleiset *että*-lauseet eivät siis läheskään aina suosi nollapersoonaa, mikä voi olla yksi syy sä-passiivin yleistymiselle. Sä-passiivia käyttämällä puhuja voi ilmaista asiansa geneerisesti ilman rajoituksia.

Yksipersonaisella passiivilla ei ole likimainkaan niin paljon rajoituksia kuin nollapersoonalla. Nesessiivirakenteita passiivilla ei kuitenkaan voi muodostaa, ja tätä aukkoa paikkaavatkin nollapersoonaa ja sä-passiivi. Molempia geneerisiä ilmauksia käytetään nesessiivirakenteissa usein.

Mielenkiintoista on lisäksi se, miten sä-passiivi suhteutuu kohteliaisuusstrategioihin suomessa. Passiivi ja nollapersoonaa ovat yleisesti käytettyjä rakenteita, kun puhuja haluaa ilmaista kohteliaisuutta. Sä-passiivi on geneerinen ilmaus, mutta sitä ei pidetä kovin kohteliaana. Siitä kertoo esimerkiksi se, että sä-passiivin käyttö ärsyttää monia kielenpuhujia suunnattomasti. Kuitenkin sä-passiivi on hivuttautumassa epämuodollisista puhetilanteista myös kirjoitettuun kieleen.

Tässä tutkimuksessa olen luonut katsauksen sä-passiivin käyttöön tamperelaisnuorten puhekielessä. Käyttämäni aineistot ovat verrattain pieniä, eikä niistä siksi voida tehdä kovin yleistäviä päätelmiä. Uskon kuitenkin, että jo tämän kokoisessa aineistoissa yleisimmät käyttökontekstit tulevat esiin. Kahta käyttämäni aineistoa olisi mielenkiintoista verrata myös 1970-luvulla kerättyyn puhekielen aineistoon. Vertailussa 1970-luvun aineistoon selviäisi, miten paljon sä-passiivia on käytetty silloin ja millaisissa konteksteissa: ovatko kontekstit samoja, ja onko sä-passiivi sittemmin yleistynyt kielenkäytössä.

Lähteet

AINEISTOLÄHTEET

KERVINEN PASI – MUSTONEN HARRI 1991–1992: Sanasto ja maailmankuva. Haastatteluaineisto. Litteraatiot säilytteillä Tampereen yliopiston Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikössä.

AUTIO, SIINA – MÄKI, MARITA – SALMI, SANNA 2011–2012: Haastatteluaineisto.

KIRJALLISUUSLÄHTEET

BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN C. 1988: *Politeness: Some universals in language usage*. Studies in international sociolinguistics 4. Cambridge: Cambridge University Press.

HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nyky-suomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 350. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

HAKULINEN, AULI - KARTTUNEN, LAURI 1973: Kadonneet henkilöt: suomen kielen geneerisistä lauseista. – Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkuna (toim.). *Lukemisto* s. 14–28. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

HAKULINEN, AULI 1975: Suomen sitä: pragmatiikan heijastuma syntaksissa. – *Sananjalka* 17 s. 25–41.

HAKULINEN, AULI 1987: Persoonaviittauksen välttäminen suomessa. – Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkuna (toim.). *Lukemisto* s. 208–218. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

HELASVUO, MARJA-LIISA – LAITINEN, LEA 2006: Person in Finnish: Paradigmatic and syntagmatic relations in interaction. – Marja-Liisa Helasvuo & Lyle Campbell (toim.). *Grammar from the Human Perspective: Case, space and person in Finnish* s. 173–207. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JÄRVINEN, ELINA 2012: Meillä on kaunis kieli: Miksi emme pidä siitä parempaa huolta? *Suomen Kuvalehti* 7. Helsinki: Otavamedia.
- KANGASMAA-MINN, EECA 1980: Suomen kielen persoonallisesta passiivista. – *Sananjalka* 22. s. 57–70.
- KARLSSON, FRED 2009: *Suomen peruskielioppi*: Neljäs, laajennettu ja uudistettu painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KUIRI, KAIJA 2000: Kielellistä passiivisuutta: miksi me mennään? – *Kielikello* 3 s. 13–15.
- LABOV, WILLIAM 1994: *Principles of Linguistic Change vol. 1. Internal Factors*. Language in Society. Oxford: Blackwell.
- LAITINEN, LEA 1995: Nollapersoona – *Virittäjä* 3 s. 337–358.
- LAITINEN, LEA 2006: Zero person in Finnish: A grammatical resource for construing human reference. – Marja-Liisa Helasvuo & Lyle Campbell (toim.). *Grammar from the Human Perspective: Case, space and person in Finnish* s. 209–231. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 964. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEINO, PENTTI – ÖSTMAN, JAN-OLA 2008: Language change, variability, and functional load: Finnish genericity from a constructional point of view. – Jaakko Leino (toim.). *Constructional Reorganization* s. 37–54. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA 1994: Persoona pragmatiikan puntarissa – *Virittäjä* 2 s. 227–239.
- LÖFLUND, JUHANI 1998: *Suomen kirjoitetun yleiskielen passiivi*. Turku: Åbo Akademis Förlag.

- MUSTONEN, HARRI 1997: *Mitä sanasto kertoo maailmankuvasta? Tutkimusmenetelemien kehittelyä sekä yhden puhujan analyysi*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- MUSTANOJA, LIISA 2011: *Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikatutkimus Tampereen puhekielestä*. Tampere: Tampereen yliopistopaino Oy.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – SORJONEN, MARJA-LEENA 2005: *Miten kuvata muutosta? Puhutun kielen tutkimuksen lähtökohtia murteenseuruuhankkeen pohjalta*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- OJAJÄRVI, JUSSI 2000: Imperialistinen sä-puhe – kun sä ajat formulaa – *Kielikello 3* s. 19-21.
- PALANDER, MARJATTA 2005: *Lapsuudesta keski-ikään. Seuruututkimus itäsavolaisen yksilömurteen kehityksestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAUNONEN, HEIKKI 1995: *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- PAUNONEN, HEIKKI 2005: Totta vai toiveajattelua. Näennäisaikainen muutos todellisen muutoksen kuvastajana. – Johanna Vaattovaara, Toni Suutari, Hanna Lappalainen & Riho Grünthal (toim.). *Muuttuva muoto. Kirjoituksia Tapani Lehtisen 60-vuotispäivän kunniaksi*, s. 13–53. *Kieli 16*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1989: Henkilöön viittaaminen puhetilanteessa. – Auli Hakulinen (toim.). *Kieli 4* s. 193–222. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 2000: Sinä ja suomalaiset: yksikön toisen persoonan yleistävästä käytöstä – *Kielikello 3* s. 16-18.
- SETÄLÄ, E. N. 1891: *Suomen kielen lauseoppi*. Kolmas, muutettu painos. Helsinki: Otava.
- SHORE, SUSAN 1986: *Onko suomessa passiivia?* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SIRELIUS, U. T. 1894: Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta. *Suomi III*: 10.
- SUOJANEN, MATTI KALEVI 1985: *Mitä Turussa puhutaan? Raportti Turun puhekielen tutkimuksesta*. Turun yliopisto.

TUOMIKOSKI, R. 1971: Persoona, tekijä ja henkilö – *Virittäjä* 2 s. 146–152.

VILKUNA, MARIA 2000: *Suomen lauseopin perusteet, 2.*, korjattu painos. Helsinki: Oy Edita Ab.

YLI-PAAVOLA, JAAKKO 2006: Mies kunnasten ja laaksoen - piirteitä Aleksis Kiven kielestä. *Kielikello* 3 s. 13–15.

YLI-VAKKURI, VALMA 1986: *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turku: Turun yliopiston offset paino.